

Bæredygtig Dannelse

Refleksioner over hvordan den kommunale borgerinddragelse kan bidrage til en bæredygtig omstilling



Af Niels Martin Frandsen

10. Semester Kandidatspeciale i Anvendt Filosofi

Vejleder: Jes Lynning Harfeldt

Juni 2016

Aalborg Universitet

Institut for Læring og Filosofi

Studienr: 20080097

Antal anslag: 117.317

Afhandlingen er ikke fortrolig

Abstract

This paper centers on the ability to create formation of character, as a result of citizen involvement in the municipal energy planning, in such a way it would foster a sustainable transition towards e.g. renewable energy. Based on a combination of H.G. Gadamer's *bildung* and *sensus communis* and Aristotle's *phronesis* and virtue ethics, this paper creates a method to respectively define formation of character and to grant a situational tool, by which the aim of acting is based on virtuous deliberation. The method builds on the importance of understanding the *Anthropocene*, that calls for a change in the way of life, towards a more environment friendly approach, where the reduction of human imprints on the global environment is in focus. The following theories will complement the paper, in order to illuminate the above-mentioned method. Paul B. Thompson's *agrarianism* is utilized to show the importance of the connection between the energy production and the citizen, as a means to create understanding. The means to good citizen involvement is described by using Finn Arler and Frede Hvelplund, to dictate a way of successfully involving citizens, loosely based upon a Habermasian *masterless dialogue*. Furthermore, the psychologist Barry Schwartz proclaims that financial incentives can be a way to induce short term changes, but stand as a hindrance to a deeper change, as they change the desirable action from a moral action to an economic action. By utilizing experiences with citizen involvement from Hjørring Municipality and the project Et Energetisk Nordjylland (An Energetic Northern Jutland), the method offered in the paper is a quadripartite method of how to attain this goal of creating sustainable formation of character qua citizen involvement.

The method consists of understanding a prerequisite setting to a successful citizen involvement, where the citizens already have their basic needs covered, to enable a possibility to obtain eudaimonia. Another element in the method is to meet the citizen on his own playing field, and basing this not solely on economic incentives. The good citizen involvement is based on creating a possibility for gaining useable experiences for the citizens, to both combat alienation from the public sphere, and to allow the citizen to obtain *bildung*, with *phronesis* as an end. After ended course, the citizen who has become *gebild*, is a continuing useful resource for the municipality. If successful, this method is a means to create a formation of character, that can foster a sustainable transition towards a sustainable transition.

Indholdsfortegnelse

1	Indledning	4
2	Problemformulering	7
3	Metode	7
4	Begrebsafklaring.....	8
4.1	Bæredygtig omstilling	8
5	Dannelse ifølge Hans-Georg Gadamer.....	9
5.1	Kultur og bildung.....	9
5.2	Gadamer om Hegels forståelse af Bildung	10
5.2.1	<i>Practical</i> Bildung.....	11
5.2.2	<i>Theoretical</i> Bildung	12
5.3	Essensen af Bildung i følge Gadamer	12
5.4	Sensus communis	12
6	Aristoteles' phronesis som et aspekt i dannelse.....	14
6.1	Den Aristoteliske dydsetik.....	14
6.2	Handlingskunst.....	16
6.3	Tilegnelsen af phronesis.....	17
6.4	Praktisk sandhed	18
6.5	Phronesis som et nøglebegreb i forståelsen af Aristoteles' dydsetik og dens indlogerede relativisme	19
6.6	Hvad er målet med phronesis?	20
6.7	Sammenfatning af phronesis	21
7	Agrarianism	23
7.1	Paralleller mellem landbrug og energiproduktion	25
8	Den antropocæne tidsalder	27
8.1	De antropocæne vilkår	28
9	Sammenfatning af teori	30
9.1	Bildung og phronesis	30
9.2	Bæredygtig dannelse i den antropocæne tidsalder	31
9.2.1	De antropocæne vilkår, bildung og sensus communis.....	31
9.2.2	De antropocæne vilkår og phronesis.....	31
10	Borgerinddragelse	33
10.1	Aktiv borgerinddragelse	33
10.2	Tilgange til bæredygtig omstilling og borgerinddragelse i praksis	35
10.2.1	Hjørring kommunes tilgang til og forståelse af, bæredygtig energi.....	35

10.2.2	Et Energisk Nordjylland – Erfaringer fra borgerinddragelse i praksis	36
10.2.3	Hvordan fodrer man muligheden for en herredømmefri samtale ved borgerinddragelse?	38
10.3	Det økonomiske incitaments rolle i borgerinddragelsesregi	38
11	Analyse af problemstillinger.....	41
11.1	Forudsætning for den gode borgerinddragelse.....	41
11.2	Hvordan inddrager man borgeren?	41
11.3	Den gode borgerinddragelse – hvordan?	42
11.4	Det hermeneutiske aspekt efter endt borgerinddragelse	43
12	Konklusion.....	45
13	Litteraturliste	47

1 Indledning

Vi lever i, hvad der kan beskrives som, *den antropocæne tidsalder*; En tidsalder hvor konsekvenserne af menneskets rovdrift på naturen, er blevet øjensynlig i så høj en grad, at der ikke længere kan siges at være nogle områder på jordens overflade, der står uberørt af menneskets indvirkning (Crutzen & Schwägerl 2011). Aldrig har en miljøkrise været så nærværende og italesat som den er i dag. Der optræder en folkestemning, med et voksende ønske om at være mere miljøvenlig, om det end må være i form af at skifte sine gamle, strømslugende halogenpærer ud med nye, energibesparende LED-pærer, have kødfrie dage, eller efterisolere sit gamle utætte hus. Det er uomtvisteligt, at der ved disse nævnte tiltag, alle indbefatter et økonomisk incitament, ligeledes som det miljøvenlige aspekt. Dette økonomiske incitament ligger til grund for en bred vifte, af både individers og organisationers interessegrundlag, til at være aktive i denne bæredygtige omstilling. Lige såvel som der er borgere der handler ud fra et etisk perspektiv, hvor de forsøger at minimere deres fossile fodaftryk, er der borgere, som udelukkende engagerer sig, i bæredygtig omstilling, på grund af deres økonomiske interesse. De kan herved drage fordel af at eksempelvis, eje vindmøller, da de kan sælge deres strømoverskud, kun med øje for profit. Under mit praktikophold på Samsø Energiakademi, efteråret 2015, interviewede undertegnede en landmand, der var ejer af både en 1MW vindmølle, samt et utal af solceller, tilsammen investeringer for omtrent 28 millioner danske kroner, der var af den overbevisning at økonomien i disse investeringer, var *alfa og omega*, miljøpåvirkningen var underordnet.

Kommunerne i Danmark, forsøger sig også i langt højere grad, at blive en *bæredygtig medspiller*, man ser det landet over, eksempelvis i Aalborg hvor *Center for Grøn Omstilling* hvert år arrangerer en bæredygtighedsfestival, der danner bro imellem det kommunale, bæredygtige interessenter, i form af *grønne virksomheder* og borgerne. Derudover kan man fremhæve det tværkommunale projekt, Netværk for Bæredygtig Erhvervsudvikling NordDanmark (NBE), som har til mål at fremme og sikre arbejdet med bæredygtighed i erhvervslivet. Der findes altså mange tiltag, fra det kommunale, det private og foreningslivet, som forsøger at iværksætte en forandring mod en mere bæredygtig tilgang, til vores miljø. Et vigtigt element, som vil stå som denne afhandlings fokus, er når disse foreninger, private, men i særdeleshed kommuner, formår at inddrage borgere i deres projekter.

Idéen med borgerinddragelse kan ses som værende en meningsgivende handling, der giver individer mulighed, for at udøve deres vilje, til ikke blot at handle inde for rammerne af kommunen, men ligeledes være med til at direkte påvirke disse rammer. Samtidig kan kommunen også drage nytte, af borgernes erfaring og alsidige viden om relevante emner, samt borgerens opfattelse af kommunens virke. Borgerinddragelse kan altså siges at være en slags skabende praksis, der kan være med til at mindske fremmedgørelsen imellem kommune og borger. Det kan ikke blot være med til at give kommunen en videns- og værdimæssig berigelse, men det kan også give de inddragede borgere både viden, forståelse, samt bidrage dem med et råderum hvori de kan være handlende aktører, i en ellers utilgængelig sfære for borgere. En inklusion i

denne sfære kan ideelt set, stå som en øjenåbner for disse borgere, og derved være delagtig i en dannelsesproces.

Dannelse kan siges at være et vidtfavnende begreb, der kan defineres på et utal af måder. I denne afhandling vil der være fokus på en særlig dimension af dannelse, netop *bæredygtig dannelse*. Det kan diskuteres hvorvidt dette adskiller sig fra den almene pædagogiske forståelse af begrebet *dannelse*, dog vil fokus her, som en del af denne dannelse, ligge på en forståelse af begrænsede ressourcer, samt at enkelte menneskers adfærd, har en indvirkning på hvordan vores omgivelser bliver påvirket, både i positiv, såvel som i negativ forstand. Med andre ord, en forståelse af *de antropocæne vilkår*.

Dannelsen er netop særdeles væsentlig i dag, da de systemer og organisationer, vi alle befinder os i, er af så kompleks en karakter, at individet ikke blot selv kan deltage i dem alle, i en direkte forstand, i stedet er individet nødt til at sætte sin lid til andre. Dette kan især siges at være tilfældet, når det drejer sig om miljøpåvirkning, da utilsigtede beslutninger af enkeltpersoner, kan have kolossal betydning for vore omgivelser. Borgerinddragelse ses som en mulighed for, at udfordre borgerens position som dannet, samt at give borgeren muligheden for at lære og forstå hvordan, og på hvilken basis, disse organisationer agerer. Der opstår altså en lejlighed for at have en positiv indflydelse, både på borgeren selv, men ligeledes på kvaliteten af beslutningstagen, i disse organisationer.

En anden mulighed der ligger latent i borgerinddragelsen, er netop et reduceret behov for at udstede regler og restriktioner, for de borgere der kan agere mere selvrådende. Dannelsen kan ses som en nødvendighed, for at sikre sig, i en webersk forstand, at *maskinen ikke løber løbsk*, så at sige. I samme ombæring, er det relevant at inddrage Ludwig Wittgensteins regelbegreb, da dette illustrerer nødvendigheden for dannelse. Nok er det måske ikke Wittgensteins egen pointe med dette begreb, men i denne sammenhæng vurderes det som en relevant pointe, i forhold den tvingende nødvendighed af bæredygtig dannelse på borgerniveau.

Wittgenstein beskriver med sit regelbegreb, en selvforstærkende effekt ved skabelsen af regler. Dette er i form af, at for at kunne forstå en regel, er vi nødt til at have regler, der sikrer vores forståelse heraf (Wittgenstein 1958 s. 75). Årsagen hertil, er netop for at undgå fejlfortolkning er fortolkningen ligeledes overladt til regler. Wittgenstein eksemplificerer dette, med noget så banalt som en pegende hånd. Uden nogen bagvedliggende forståelse for denne gestikulation, kunne den pegende retning af hånden, ligeledes være fra håndled mod pegefinger, som den kunne være fra fingerspids mod håndled. Pointen Wittgenstein stræber mod er, at der ikke forefindes nogen inhærent retning, ved reglen om at man peger med hånden, ligesom der ikke findes lignende ved andre regler (ibid. s. 75).

Eksempelvis, pålægger samfundet borgeren en *regel* i form af en bæredygtig diskurs, om at han bør agere mere miljøvenlig, hvilket borgeren ønsker at handle efter. Han køber derfor økologiske tomater, i bedste tro om at dette er det miljøvenlige valg. Hvad borgeren ikke nødvendigvis forstår ved denne regel, er at

det ikke nødvendigvis er *det miljøvenlige valg* at købe danske, økologiske tomater i vinterhalvåret, da disse er fremdyrket på en særdeles *ubæredygtig* vis, dog uden pesticider. Altså vil denne regel om at være miljøvenlig kræve udspecificering, om hvornår man bør handle økologiske danske tomater, og på hvilken vis at de miljøvenlige aspekter kan afvejes, i en sådan grad, at det vil blive uhåndgribeligt for borgeren.

Den problematik, som vores miljø står overfor i dag, grundet den antropocæne tidsalder, vil altså ikke kunne løses ud fra netop blot at udspecificere regler, med flere regler. Man kan sige det således, at en regel er af en begrænset karakter, da den forklarer et afgrænset virke, mens måderne hvorpå denne regel kan forstås og udføres, er af en ubegrænset karakter, da betydningen netop er op til fortolkning, ifølge den amerikanske filosof, Jonathan Langseths læsning af Wittgenstein, i artiklen *Wittgenstein's Account of Rule-Following and Its Implications* (Langseth 2008 s. 39).

Der findes altså ikke nogen endelig måde hvorpå regler bør anvendes, da disse regler, uanset hvor udspecificerede, altid vil være indeholdende et præg af fortolkning. Derved ville den førnævnte pegende hånd, selv med et endeløst antal af følgeregler, der ikke blot udspecificerer retningen, men lige såvel som konteksten den befinder sig i, hvornår en hånd er pegende, etc., stadig være overladt til fortolkning.

"Rules are placeholders for an expected path of action. We 'catch on' to what is expected because by continued approval of a specific action given a specific rule, we reach the belief that such an action is right or correct." (ibid. s. 40).

Hvis regler blot er stedfortrædere for en forventet adfærd, hvorfor så ikke sørge for at fremme adfærden i stedet? Altså, en adfærd der ikke blot er regelfølgende, men forholdende til situationen, i stedet for reglen (og dens utal af potentielle underregler). Der er naturligvis flere aspekter i dette, og det er givetvist heller ikke så simpelt at stille denne analytiske model op, når det kommer til virkeligheden. Et aspekt af dette er, hvorvidt denne forventede adfærd er den rette adfærd. Dette kræver naturligvis en formidling af regeludstederne, om et ønsket mål. Et andet aspekt, er hvad der med nærværende afhandling er fokus på, netop dannelsen og derved evnen til at "*catch on*", for at bruge Langseths ord, for at nå denne forventede rette adfærd. For når der ikke kan siges at være nogen absolut måde, hvorpå en regel bør udøves, uanset hvor udspecificeret den end måtte være, må reglens reelle gode findes ved at se på hvorvidt, de udøvende har til evne at nå til reglens tilstræbte formål.

I lyset af denne afhandlings fokus, vil den gode, ønskværdige adfærd kaldes for *bæredygtig dannelse*. Afhandlingen vil derfor være centreret omkring, hvorvidt og hvordan borgerinddragelse kan være med til at skabe en sådan dannelse, på en måde der ikke blot afspejler sig på beslutningstagen i de offentlige myndigheder, men i højere grad, på borgerniveau. Hvad en *bæredygtig dannelse* kan bidrage med, er netop at tilføje et særligt værdimæssigt aspekt til borgerens daglige liv, der kan være med til at give bedre mulighed for, at borgeren bedre kan vurdere konsekvenser. Samtidig kan denne bæredygtige

bevidsthed agere som en hjælpesnor og som et moralsk lodstok, mod at træffe *de gode valg*.

2 Problemformulering

I hvilket omfang kan borgerinddragelse, med udgangspunkt i erfaringer fra Hjørring Kommune samt projektet Et Energisk Nordjylland, være med til at skabe dannelse, på en sådan måde at det kan fremme bæredygtig omstilling?

3 Metode

De to filosofiske hovedretninger i denne afhandling, vil være det aristoteliske begreb *phronesis*, og den tyske filosof Hans-Georg Gadammers forståelse, igennem hans analytiske tilgang, af begrebet *bildung*. Derudover vil *sensus communis*, som Gadamer præsenterer igennem Giovanni Battista Vico, stå centralt i besvarelsen.

Ved at anvende Gadammers begreber om bildung og *sensus communis*, kan der gives en meningsfuld beskrivelse af ikke blot *dannelsesbegrebet*, men ligeledes en beskrivelse af fællesskabets betydning for dannelse, qua *sensus communis*. Der vil i nærværende afhandling plæderes for, at *bæredygtig dannelse* hviler latent i dette begreb, når bildung bliver kombineret med en forståelse af *den antropocæne tidsalder*. Gadammers hermeneutiske syn på tilegnelsen af bildung, vurderes som særdeles givtig i afhandlingens kontekst, da dette harmonerer med ønsket om at skabe dannelse gennem borgerinddragelse.

Begrebet *phronesis* vil væbne borgeren med muligheden til, at både vurdere de dannelsesmæssige aspekter af borgerinddragelsen, samt kunne agere en art målestok for hvorvidt borgerinddragelsen i Hjørring Kommune (samt andetsteds) er af en givtig karakter. Begrebet *phronesis* er derudover med til at bidrage med en række fokuspunkter, som skal være i sigte, til eventuelle fremtidige borgerinddragelsesprojekter. Årsagen til den kommende omfattende redegørelse af begrebet, er netop for at påvise, at *phronesis* har en dyb underliggende betydning og vægt, der cementerer vigtigheden af netop dette begreb, i et dannelsesmæssigt regi.

Paul B. Thomsens begreb *Agrarianism* bliver inddraget, da Thomsen skriver, at det er i mødet med landbruget, at der bliver skabt dyder samt forståelse. Afhandlingen vil derfor drage en parallel fra dette, til energiproduktion, og argumentere for, at borgerinddragelse er en væsentligt kilde til forståelse indenfor bæredygtig omstilling.

Borgerinddragelse vil blive belyst ved hjælp af Finn Arlers og Frede Hvelplunds skelnen mellem aktiv og passiv borgerinddragelse. Der vil være inkluderet en operationaliseret udgave, af Jürgen Habermas' *herredømmefrie samtale*, for at give en deskriptiv afklaring af hvordan en ideel situation kunne se ud, i et borgerinddragelsesmæssigt regi.

Ydermere, vil afhandlingens praksiserfaringer primært bestå af to rapporter fra henholdsvis Hjørring Kommune og fra det tværkommunale projekt Et Energisk Nordjylland. Disse rapporter bidrager både med en klargørelse af, hvordan

økonomiske incitamenter i praksis kan påvirke borgerinddragelse, konkrete handlingsforslag for at opnå den gode borgerinddragelse samt relevante erfaringer fra både gode og dårlige oplevelser med inddragelse af borgerne. Der vil ydermere inddrages et perspektiv fra den amerikanske psykolog Barry Schwartz, til at belyse hvordan økonomiske incitamenter potentielt set, kan stå som en hindring, for den gode aktive borgerinddragelse.

4 Begrebsafklaring

4.1 Bæredygtig omstilling

Bæredygtig omstilling er et udtryk der vil være tilbagevendende gentagne gange i denne afhandling. Hvad der menes hermed, er hvad der vil være beskrevet i afsnit 10.2.1, hvor der på bæredygtig vis, vil foregå et skift fra fossile brændsler, til vedvarende energikilder. En afklaring af bæredygtighedsbegrebet i sin helhed, vil kræve en afhandling i sig selv. Derfor vil det i afhandlingens regi, betyde en mindre miljøskadelig påvirkning, funderet i hvad der vil blive uddybet, i afsnit 8.1, om de antropocæne vilkår.

5 Dannelse ifølge Hans-Georg Gadamer

Den tyske filosof Hans-Georg Gadamer udgav i 1960 værket *Sandhed og Metode (Wahrheit und Methode)*. I dette hovedværk, funderer han over begrebet *bildung*, som i følgende afsnit vil blive redegjort og konkretiseret, til videre brug i afhandlingen.

5.1 Kultur og bildung

Det mest centrale, man skal vide for at begynde at forstå Gadamers begreb *bildung*, er forskellen på det tyske begreb *kultur* og begrebet *bildung*. Begrebet *kultur*, skal i denne sammenhæng forstås som brugt af Hegel, i relation til at *kultivere* en kapacitet eller et "*natural talent*" (Gadamer 2004 s. 9), i en handling af *sichbilden*, altså *selvbyggelse* eller uddannelse. Gadamer beskriver *kultur* i denne sammenhæng, som ifølge både Kant og Hegel, som værende en pligt mennesket har overfor sig selv (ibid. s. 10). Gadamer selv, stiller sig dog skeptisk over for denne pligt, hvilket bedst kan beskrives ved hjælp af et citat af Wilhelm von Humboldt, som Gadamer ligeledes benytter sig af:

"When in our language we say Bildung, we mean something both higher and more inward, namely the disposition of mind which, from the knowledge and the feeling of the total intellectual and moral endeavor, flows harmoniously into sensibility and character." (ibid. s. 9).

Som Gadamer beskriver det, kommer begrebet *bildung* af, det latinske *formatio*. Men en vigtig dimension i *bildung*, som er årsag til det ikke kan oversættes fra tysk, ligger i ordets stamme *bild*. Bild har fordelen ved at være et tvetydigt begreb, som indeholder flere dimensioner end *form*, eller det danske begreb dannelse. Bild kan både henvise til billede, kopi, forbillede, model og flere forståelser endnu (ibid. 10). Dermed, kan man ikke forstå *bildung* som et statisk begreb, eller et opnåeligt mål i sig selv, da man ikke kan konkretisere det som en egenskabslignende tilstand.

Hvor der i begrebet *kultur* ligger en idé om, at udvikle individets talenter, stammer begrebet *bildung* fra idéen om, at man i sit hjerte bærer et billede af gud, og at gud skabte mennesket i sit billede, og at mennesket derfor må kultivere dette gudsbilledlige i sit selv (ibid. s. 10). I begyndelsen af det 19. århundrede fralagde man sig dog denne tanke, og nu kaldte man det i stedet *Bildung zur humanität*. Det betød, at mennesket ikke længere skulle dannes i guds billede, i stedet skulle mennesket dannes i sit eget, og hele menneskehedsens billede (Jeppesen & Kristensen 2002 s. 101). Dannelsesidealet var det harmoniske individ, og for at opnå dette ideal, kiggede man tilbage til antikken og lagde oplysningstidens fornuftfokus fra sig. En grundtanke i det, som senere blev kendt som den tyske nyhumanisme, var, "*at menneskeheden i det antikke Grækenland havde nået sit højeste, uovertrufne og derfor forbilledlige dannelsesstadie*" (ibid. s. 103).

Der hvor *bildung* for alvor adskiller sig fra begrebet kultivering, er når man ser på processen for *bildung*, for i denne, skal individet netop inderliggøre sin dannelsesproces og på den måde sørge for at fastholde en '*evig*' *bildungsproces*

(Gadamer 2004 s. 10). Bildung kræver derfor en reflektiv selvvirkning, og kan ikke alene opnås gennem opdragelse, som eksempelvis kultivering af evner kan (Jeppesen & Kristensen s. 106).

Gadamer sammenligner bildung med naturen, fordi man i naturen ikke finder nogle mål, udover naturen i sig selv (Gadamer 2004 s. 10). På samme måde kan Bildung ikke være et mål, hvorimod kultivering eksempelvis kan være et uddannelsesmål.

"Bildung as such cannot be a goal; it cannot as such be sought, except in the reflective thematic of the educator" (ibid. s. 10).

Bildung kan som citatet pointerer, formes ud fra tematikken som *underviseren* tillægger den. Underviseren her skal ikke forstås i skolemæssig regi, det kan i stedet være en samfundsdiskurs, eller en norm i et hvilket som helst fællesskab.

For at eksemplificere, vil kultivering i at udvikle evnen til at skrive benyttes. Midlet til at lære at skrive, er udelukkende et middel, som eksempelvis en skrivebog i skolen. Denne skrivebog er ikke et mål, du øver dig i at mestre, i stedet er det du øver dig i at mestre den endelige kundskab, som skrivning er. Når du til sidst har lært at skrive, har du mestret denne kundskab, hvorefter der kan opstå nye kundskaber, som eksempelvis kundskaben at skrive flot eller skrårskrift. Når der er tale om bildung, så bliver det du øver dig i, med og igennem personligt og absorberet (ibid. s. 10). Det vil konkret sige, at du ville ikke smide denne skrivebog ud, bare for at finde en ny frem. Du ville lagre det hele, og når du er færdig med én skrivebog, kan du bruge din nye viden til at løse den næste, derved bliver alle dine skrivebøger en del af det større hele i erfaringen. Herved kommer den hermeneutiske dimension til syne, samt *den hermeneutiske cirkels* betydning for bildung.

"Rather in acquired Bildung nothing disappears, but everything is preserved" (ibid. s. 10).

For at skitsere det groft, kan kultivering sammenlignes med en tjekliste. Du kan sætte kryds ved kundskaben at skrive, når du mestrer dette, og så er du *mere kultiveret* end inden du kunne dette. Du vil ikke kunne sætte kryds i en tjekliste, når vi taler om bildung, da dette, som før nævnt, ikke kan konkretiseres på en lignende måde.

5.2 Gadamer om Hegels forståelse af Bildung

I sin egen forklaring af bildung, præsenterer Gadamer den tyske filosof G.W.F. Hegels teori om samme begreb, fra værket *The Philosophical Propædeutic* fra 1808-1811. Det væsentlige for Gadamers egen teori, er Hegels opdeling af begrebet. Hegel deler det op i to dele: *practical bildung* og *theoretical bildung*. De følgende afsnit vil uddybe disse to begreber. Dette vil blive redegjort for at skabe en klarere forståelse, af Gadamers' særegne definition af bildung.

Inden opdelingen af begrebet, er det væsentligt at forstå, at Hegel mener der er en *universel natur* i den menneskelige bildung, denne går ud på at mennesket

skal konstituere sig selv, som et universelt intelligent væsen (Gadamer 2004 s. 11). Hvis individet nægter ham selv dette, er han *ungebildt*, altså *udannet*. Det er netop kun mennesket selv, som kan forhindre sig selv fra denne bildung, da bildung ellers altid vil finde sted, så længe individet evner selvrefleksion. Gadamer eksemplificerer dette, som en mand der *mister sig selv* til vrede uden sans for proportioner (ibid. s. 11). En sådan mand besidder ikke evnen til abstraktion, altså kan han kun forholde sig til den pågældende situation *her og nu*, og magter ikke at ophøje den så den kan anskues i et større sammenhæng. Som Gadamer beskriver det, evner manden ikke at "*turn his gaze from himself towards something universal, from which his own particular being is determined in measure and proportion*" (ibid. s. 11). Man kan ud fra denne beskrivelse, beskrive et ungebildet individ som en art narcissist, da individet selv og individets egen subjektivitet altid vil være en del af individets refleksion. At ophøje sig til det universelle kræver at individet ofrer sin særegenhed (ibid. s. 11). Konsekvensen af denne ofring består af, at individet ofrer sin fastholdelse af lyst, og dermed opnår frihed fra begær. Ydermere står individet nu fri for begærets objektivitet (ibid. s. 11). Når individet har ofret sin særegenhed formår han at distancere sig fra umiddelbare impulser, både lyst- og interessedrevne.

5.2.1 *Practical Bildung*

Essensen af practical bildung er, når individet påtager sig det universelle og anskuer sine egne impulser ud fra et større fælles perspektiv (Gadamer 2004 s. 12).

"[F]or every profession has something about it of fate, of external necessity; it demands that one give oneself to tasks that one would not seek out as private aim. Practical Bildung is seen in one's fulfilling one's profession wholly, in all its aspects" (ibid. s. 12).

Som Gadamer skriver, ses Hegels *practical bildung* for alvor, når individet opfylder andres, som eksempelvis arbejdets, opgaver uden selv at udnytte dem. Det kunne være en bankdame, som hver dag har tusindvis af kroner imellem hænderne. Bankdamen har selv en gæld, som hun hver måned betaler af på, af sine hårdt optjente kroner. Alligevel stjæler hun ikke fra sit arbejde, på trods af det måske umiddelbart ville synes nemt. Hun har slet ikke overvejet situationen som en mulighed, da hun ikke *tænker ud fra egen navle*. Bankdamen forstår det større fælles perspektiv på arbejdspladsen, og er velvidende om at hun bare er en lille del af det større hele. Men selv om hun bare er en lille del, ved hun også at det store hele er afhængig af hende, for at få det større hele til at fungere. Selvfølgelig er der i dette eksempel en anden væsentlig faktor som årsag til, at bankdamen ikke stjæler fra sin arbejdsplads, da dette ville være et brud på loven og bankdamen derfor ville opleve store konsekvenser.

"Thus to give oneself to the universality of a profession as at the same time "to know how to limit oneself – i.e., to make one's profession wholly one's concern. Then it is no longer a limitation." (ibid. s. 12).

5.2.2 Theoretical Bildung

“Theoretical bildung leads beyond what man knows and experiences immediately. It consists in learning to affirm what is different from oneself and to find universal viewpoints from which one can grasp the thing, ‘the objective thing in its freedom, without selfish interests.” (Gadamer 2004 s.12).

Hegel mente især sproget og samfundet i Antikken var særligt egnet til denne *teoretiske bildung*, da den antikke verden er langt nok væk fra individet til at *“effect the necessary separation of ourselves from ourselves”* (ibid. s. 12). Men alligevel indeholder verden i antikken nok tråde til, at individet kan finde tilbage til sig selv igen, men sig selv forstået ud fra den universelle forståelse (ibid. s. 12). Den teoretiske bildung er abstrakt forstået evnen til at *‘rejse i historien’*. Dette skal forstås på en sådan måde, at individet fralægger sig egne erfaringer, for derved at blive klogere på det fremmede, hvor det fremmede eksempelvis kan være antikken.

5.3 Essensen af Bildung i følge Gadamer

Gadamer er enig med Hegel i det omfang, at individet må genkende sig selv i det fremmede, føle sig hjemme i det fremmede, for bagefter at vende tilbage til sit nye selv, hvilket kan tolkes som et udtryk for *den hermeneutiske cirkel*. Men Gadamer anerkender ikke *reisen* som det vigtigste i processen, i stedet fokuserer han på *hjemkomsten* som det centrale (Gadamer 2004 s. 13). Gadamer mener at *bildung* indebærer mere, end hvad Hegels fremlægger. Han anser Hegels udgave som en del af det større hele, og som et centralt led i *bildungsprocessen*.

“That is what, following Hegel, we emphasized as the general characteristic of Bildung: Keeping oneself open to what is other – to other, more universal points of view.” (ibid. s. 15).

Essensen af bildung vil altså sige, at individet skal kunne løfte sig selv over sig selv, og se ind i det universelle. Individet skal kunne se objektivt på sine private interesser, ud fra det universelle. Gadamer forstår ikke det universelle som en universal sandhed – tværtimod er intet endegyldigt bevist. De universelle synspunkter skal i stedet forstås som andre mulige synspunkter for individet (ibid. s. 16). Individet får altså, igennem bildung, evnen til at se disse andre muligheder. Når individet formår dette, er individet *gebildet*.

5.4 Sensus communis

Gadamer gennemgår forståelsen af begrebet *sensus communis*, som den italienske retsfilosof Giovanni Battista Vico nedskrev i værket *De nostri temporis studiorum ratione (On the study methods of our time)* fra 1708.

Begrebet er blevet oversat med *common knowledge*, men denne sammenligning er for intetsigende, til at beskrive hvad begrebet egentligt indeholder. Følgende forklaring vil ikke gå i dybden med begrebet, men vil i stedet fremhæve det, som er særligt væsentligt for afhandlingen.

I afsnit 5.2, om Gadamers forståelse af Hegels brug af begrebet bildung, blev det forklaret, at der findes en universel natur, som mennesket må tillægge sig for at

være et universelt intelligent væsen. Men i arbejdet med Vico og *sensus communis*, er det universelle altid underlagt det *nære*:

“According to Vico, what gives the human will its direction is not the abstract universality of reason but the concrete universality represented by the community of a group, a people, a nation, or the whole human race. Hence developing this communal sense is of decisive importance for living” (Gadamer 2004 s. 19).

Som Gadamer skriver, er det ifølge Vico fællesskabet, mennesket former sin vilje igennem. Det fælles, universelle overordnede gode, er dermed underlagt det konkrete og nære gode. Dermed sagt, er disse to *goder* ikke nødvendigvis modstridende. Eksempelvis kan det være en by, som befinder sig i midten af Sahara, hvor deres afgrøder og græsplæner bliver kunstvandede, for at opretholde en falsk frodig virkelighed, hvilket bidrager til indbyggernes glæde, da de synes det er dejligt at se på. Det universelt gode i denne situation, er selvsagt at leve under de præmisser, som naturen giver dem, og derfor lade være med at kunstvande. Men det universelle nedtones, fordi menneskenes vilje er kraftigere påvirket af byens fællesskab, end det overordnede universelle gode. Et andet eksempel kunne være i Danmark, hvor mange er optagede af bæredygtig omstilling som et universelt ideal. Mange formår dog ikke at dyrke det, da fællesskabet i samfundet stiller sig som modstander for idealet. Der opstilles andre nære idealer, som eksempelvis en særlig god måde at leve på, der indebærer benzinslugende biler og jordbær og bananer i december måned. Vico går dermed tilbage til antikken og Aristoteles’ brud med Platons *idé om det gode*:

“For Vico, however, the *sensus communis* is the sense of what is right and of the common good that is to be found in all men: moreover, it is a sense that is acquired through living in the community and is determined by its structures and aim” (ibid. s. 20).

6 Aristoteles' phronesis som et aspekt i dannelse

Følgende afsnit, har til opgave at bidrage med en fyldestgørende forståelse af Aristoteles' begreb *phronesis* samt begrebets virke i praksis. Da *phronesis* er tæt forbundet med en række andre begreber, vil de som er særligt relevant for afhandlingen, så vidt muligt, forsøges at udredes. Dette gøres, ikke blot for at give en mere klar forståelse af begrebet, men ligeledes for at kunne skabe en mere operationaliseret forståelse af *phronesis*, der kan stå i relation til det, redegjorte begreb *bildung*, i afsnit 5.3.

Aristoteles forklarer dyden *phronesis*, i bog VI af *Den Nikomacheiske Etik*, hans etiske magnum opus fra år 350 f.v.t. Aristoteles' *phronesis* vurderes i dette tilfælde, som værende en af de mest centrale, samt anvendelige begreber i forhold til dannelse. Med *phronesis*, defineres et meget specifikt og særligt syn på menneskets dyder, men samtidigt er begrebet altomfavnende i sin anvendelse. Det bidrager til en praktisk moralfilosofi, som i denne afhandling vurderes, som værende givtig til at bidrage med en etisk vinkel på nærværende problemstillinger.

6.1 Den Aristoteliske dydsetik

For at forstå *phronesis*, er der påkrævet en basal forståelse af den aristoteliske dydsetik. Da dette vurderes som alment kendt, vil denne beskrivelse af den aristoteliske dydsetik holdes kortfattet.

Aristoteles' dydsetik kan på mange måder siges at minde om Platons, dog bryder den med dennes indlogerede forståelse af, at træning i videnskab og metafysik, står som en forudsætning, for at fyldestgørende kunne forstå hvad der er godt for mennesket. For Aristoteles er det i stedet væsentligt, at som forudsætning for vejen til dette gode for mennesket, kræves det, at vi igennem en god opvækst, vaner og ved at udøve og træne vores dyder, erhverver os evnen til at udøve denne generelle forståelse, i særegne tilfælde. Altså, den tankemæssige rejse fra dydernes generelle, til en given situations specifikke. Ved dette gode for mennesket, kræves der en påskønnelse og forståelse af hvordan der er sammenhæng mellem disse goder for mennesket, eksempelvis "*friendship, pleasure, virtue, honor and wealth*" (Kraut 2016). Centralt for Aristoteles er, at det gode liv, er et liv der har dyderne som omdrejningspunkt, og disse førromtalte goder, er noget der uundgåeligt hænger sammen med den dydige person (ibid. 2016). Væsentlig er det dog at forstå, at på trods af at dyderne står som en forudsætning for det gode liv, vil disse ikke kunne sikre lykke hele livet igennem, derimod vil dyderne stå som et mål, hvorved der kan opnås *eudaimoni*, som vil blive uddybet i afsnit 6.6

Som førromtalt ved Wittgensteins regelbegreb, jf. afsnit 1, fordrer denne dydsetik en praktisk visdom, som i det følgende afsnit vil blive udfoldet som *phronesis*, der kan beskrives som hvad der bidrager individet med evnen til at forstå og ideelt set nå til *reglens tilstræbte formål*, hvorend diffus denne regel måtte være beskrevet. Som det vil illustreres i afsnit 6.3, vil denne praktiske visdom forudsætte en særlig træning, hvilket netop er hvad afhandlingens fokus på borgerinddragelse søger at fordre.

Dyder, i den Aristoteliske dydsetik, kan ikke blot beskrives som en tendens til at følge et bestemt handlingsmønster, som eksempelvis generøsitet ved konsekvent at købe *Hus Forbi*, når man møder en hjemløs sælger, men derimod som noget der ligger langt dybere. Det drejer sig altså om, at personen der besidder denne dyd, har den som en del af sin *natur*, af mangel på bedre ord. Hvad dette vil sige, er, at den førnævnte vanemæssige tendens kan udøves af mange årsager, eksempelvis selviscenesættelse, at man føler glæde ved at købe avisen, eller blot at man har fået fortalt at det er, hvad man bør gøre. Disse er ikke alle nødvendigvis modsætninger til hvordan dyden generøsitet udformer sig i en aristotelisk forstand, men de er heller ikke udtryk for besiddelse af dyden (Hursthouse 2013).

En generøs mand, er ikke blot en der handler generøst, men en der gennemgående er generøs, med andre ord "[V]irtue ethicists draw a distinction between full or perfect virtue and 'continent', or strength of will. The fully virtuous do what they should without a struggle against contrary desires; the continent have to control a desire or temptation to do otherwise." (ibid. 2013). For den sande dydige, i modsætning til den *mådeholdende*¹ eller *viljestærke*, er der altså ingen intern kamp om hvorvidt der bør handles efter dyden i denne situation, men derimod står dyden som en forudsætning for den rette handling, i en Aristotelisk forstand.

Vurderingen af hvorvidt den *mådeholdende* eller *viljestærke* handler på en måde, der er beundringsværdigt eller ej, afhænger især af hvorvidt denne handler på en sådan måde, at det har en betydning for ikke blot udøvelsens genstand, men ligeledes for én selv. En måske lidt banal, men relevant, eksemplificering, kunne laves ud fra ordsproget "Giv en mand en fisk og han spiser én dag, lær en mand at fiske og han vil spise hver dag.". Ved at give manden en fisk, vil man måske nok handle ud fra generøsitet, men denne generøsitet er måske ikke den *rette* generøsitet. Set med dydsetiske briller, kan det i stedet være en langt mere generøs handling, at lære manden at fiske, da han på denne måde ikke blot bliver givet et måltid, men at han bliver givet et middel til selvforsyning. For Aristoteles' er netop denne vurdering af, ikke bare om man skal handle godt, men netop hvilket *gode* man bør handle efter, det centrale hvor man oplever at phronesis knytter til de andre dyder, såsom eksempelvis generøsitet, ærlighed eller venlighed. På denne vis, kan man sige at hvad der gør, at de andre dyder har nogen form for udslagskraft, er grundet denne særlige afvejning af dyderne, da der uden denne vurdering, ville kunne handles på en måde, hvor disse handlingers umiddelbart dydige udgangspunkt ville kunne bagatelliseres. Altså, skulle man give den førnævnte mand en lille, mager fisk, såfremt at man da havde mulighed for andet, ville man uden den vurdering phronesis bidrager med, stadig udøve en generøs handling.

Disse dyder, vil som forklaret med efterfølgende udfoldning af phronesis, alle være dikteret af netop denne dyd, phronesis, der står som den endegyldige målestok, for hvorvidt disse dyder vil blive udøvet i praksis. Phronesis fordrer

¹ Oversat fra *continent*.

dog en helt anden værditænkning, der ikke nødvendigvis betyder, at man ikke behøver at handle som en altopofrende filantrop, men blot at vurdere, hvad der situationsbestemt giver mening. Phronesis kan altså siges, at være en reflektivt dyd, der binder de andre dyder sammen, som det vil blive udfoldet i de følgende afsnit.

6.2 Handlingskunst

Dette afsnit har til formål at afdække *handlingskunsten*. For Aristoteles, er det at handle en slags kunst, men da handlingskunsten alene har fokus på, hvordan man bedst muligt udøver den pågældende handling, forefindes der ikke nogen vurdering om hvorvidt handlingen bør udøves eller ej.

"Practicing an art does not involve deliberating upon the objective of the art, but there is no deliberation without taking account of the objective. Aristotle states that deliberation requires assuming the objective. If someone is to deliberate at all he must grasp the objective, and if he is to deliberate correctly he must grasp it correctly." (Dryer 1983 s. 107).

For Aristoteles er dette "*art*", eller kunstbegreb, et begreb som favner bredt. Det kan dreje sig om alt fra at slå en græsplæne, til at skrive en symfoni, binde sine snøreband, eller torturere et andet menneske. Altså, bevidste handlinger der udføres, med et tilønsket mål i sigte – også kaldet *praxis* (ibid. s. 107-108). Alle disse handlingskunste kan være noget man kan dygtiggøre sig i, og disse vil ikke være påvirket af hvorvidt målet for disse er godt eller slet, da den eneste meningsfulde værdibasing i denne sammenhæng, vil hvile i, hvorvidt det ønskede mål er opnået i højst mulig grad. Derfor, kan handlingskunsten lidt forsigtigt, men sikkert, sammenlignes med begrebet kultur jf. afsnit 5.1, da værdibasingen af, hvorvidt et menneske er kultiveret eller ej, bestemmes ud fra opfyldelse af mål. For at illustrere den manglende vurdering af det gode og slette, kan der vendes tilbage til førnævnte eksempler, hvor dette altså både kan dreje sig, om evnen til at få en græsplæne til at se plan ud, ligeledes som det kan være torturbøddlen, der presser grænserne for, hvor længe han kan torturere sit offer, uden at slå denne ihjel (ibid. s. 107-108).

I et naturkonserverende øjemed, kunne det måske virke, blot set ud fra dette som en *handlingskunst*, at det rette mål var at udøve massive folkemord, for at mindske overbefolkning. Det er svært at benægte, at en reduktion af den menneskelige befolkning, potentielt set vil kunne have en særdeles positiv betydning for miljøet, som den resterende befolkningsmængde ville befinde sig i. Ligeledes er det selvsagt, at folkemord ikke er en særlig hensigtsmæssig modus operandi, såfremt at man ikke blot anskuer dette ud fra kun denne handlingskunst. Pointen er netop, at hvor end god et menneske kan være til at mestre en *handlingskunst*, vil dette alene ikke have nogen betydning for, hvorvidt dette menneske handler godt eller slet, i en Aristotelisk forstand (ibid. s. 108). En væsentlig pointe i denne forståelse af handlingskunst er, at ved alle disse forskellige handlingskunste, hviler der en inhærent evne til at nøjsomt vurdere, hvordan der nås til et mål. Hvad der derimod ikke er iboende, er evnen til at vurdere hvorvidt dette mål bør nås (ibid. s. 108).

6.3 Tilegnelsen af phronesis

Dette afsnit vil forklare menneskets mulighed, og metode, for tilegnelse af phronesis.

Alle frie mænd er, ifølge Aristoteles, født med potentialet for at tilegne sig phronesis (Kraust 2016). Men inden manden kan det, skal han i sin barndom tilegne sig samfundets "*proper habits*" og dertilhørende dyder (ibid.). En måde drengen kan gøre dette på, er ved hjælp af forældre og medborgere, som hjælper drengen i at øve sig i dyderne. Dette kan eksempelvis ske, ved at drengen oplever dyderne gennem andres handlen, og at drengen dermed lærer at reagere emotionelt passende på dette (ibid.).

"[O]ne should pay attention to the undemonstrated assertions and judgments of experienced and older people, or wise ones, no less than to demonstrations; because they have an eye, formed from experience, they see correctly" (Aristoteles et. al. 2002 s.186).

På trods af at drengen modtager hjælp fra sit miljø, sker tilegnelsen af phronesis ikke af sig selv, en dreng som har haft denne påvirkning er blot bedre stillet, for tilegnelsen, end eksempelvis dårligere stillede drengebørn, da en sådan dreng allerede har opnået den laveste form af dyderne i sin barndom, hvad der kaldes for "*natural virtues*" (ibid. s. 189). Disse *natural virtues* kan beskrives som en prototype af dyderne, som stadig mangler phronesis for at blive fuldendte dyder. (Hursthouse 2013) Men uanset drengens opvækst, har de alle et ophav og en forudforståelse af, hvad der er *godt og slet*, denne forudforståelse kan både hjælpe dem, men ligeledes stå som hindring for tilegnelsen af phronesis (Kraust 2016).

Når drengens fornuft er fuldt udviklet, og han har opnået den førnævnte laveste form af dyderne, har han muligheden for, at tilegne sig phronesis. Den fulde tilegnelse, sker dog først, når hans etiske dyder er fuldt udviklet, hvilket de aldrig kan være, uden kombinationen med phronesis, grundet disses reciprocitet (ibid.). Når denne dreng vokser op til at blive en fri mand, der har tilegnet sig phronesis, nyder han at træne denne intellektuelle kunnen. Han ved for alvor, at han har tilegnet sig denne, når han i en beslutningsproces ikke længere skal dæmpe sine egne uhensigtsmæssige lyster (ibid.).

En essentiel faktor, for tilegnelsen af phronesis, ligger i tilegnelse af *erfaring* i. Et menneske der konstant får besked på, hvordan han bør agere, som ligeledes handler herefter, vil sætte sig i en dårligere stilling, for at opnå den praktiske færdighed, som er grundlæggende for tilegnelsen af phronesis. I denne forstand, er det uanset om dette menneske skulle besidde dyderne, ville han ikke være i stand til at udøve disse dyder, da det praktiske aspekt ikke ville være tilegnet, herved optræder den førnævnte reciprocitet igen.

Aristoteles adskiller visdom og intelligens, denne adskillelse kan bruges til at påvise erfaringens vigtighed og betydning. En intelligent person, kan være intelligent fra barnsben. Allerede tidligt i barndommen kan barnet være dygtig til eksempelvis matematik, hvilket gør barnet til intelligent (Aristoteles et. al. 2002

s. 183). Der findes dog ikke børn, eller unge mennesker, som besidder visdommen, da en præmis for denne, netop er erfaring.

"[A] young person is not an experienced one; for it is quantity of time that provides experience" (ibid.).

Erfaringens rolle for tilegnelsen af phronesis er således, at den voksne, erfarne mand konstant opnår yderligere erfaring i at handle, som derfor videretræner hans phronesis. Derfor kan den som har tilegnet sig phronesis, qua erfaring, gennem udøvelsen af sin handlekunst, i kombination med vurderingen om hvilket mål synes hensigtsmæssig, dygtiggøre sig yderligere til at træffe beslutninger.

6.4 Praktisk sandhed

Hos Aristoteles deles sjælen² op i to dele, den rationelle del og den ikke-rationelle del (Aristoteles et. al. 2002 s. 176). Denne afhandlings fokus vil være på den rationelle del, som yderligere kan deles op i to underpunkter: Den *videnskabelige* del: "*the sorts of things whose principles cannot be otherwise*" (ibid. s. 177) og den *skønnende* del: "*of which we reflect upon things that can be otherwise*" (ibid.). Disse skal forstås således, at den videnskabelige del beskæftiger sig med det deskriptive, altså "*a scientific grasp of a body of necessary and universal truths*" (ibid. s. 361), og er styret af intellekt/intelligens, eller *nous*³, hvorimod det skønnende omhandler praktiske anliggender, og er styret af begær, eller *orexis*.

Det er ifølge Aristoteles kun gennem at fatte det bedste af disse to dele, i en kombination af det videnskabelige og det skønnende, altså det teoretiske og det praktiske, at man finder dygtigheden til at træffe *det sande valg* (ibid. s. 177-178). Hvad Aristoteles mener med *det sande valg*, er at ved praktisk tænkning, findes en særlig slags sandhed, netop *praktisk sandhed*, der udformer sig ved at være udfaldet af en vægtet beslutningstagen, eller nærmere *prohairesis* (ibid. s. 361). Prohairesis kan oversættes til en vægtet beslutningstagen, der ikke blot omhandler hvad der ligger inden for handlingskunstens rammer, men til særdeleshed også hvad der ligger udenfor, såsom ræsonnementet der ligger bag selve handlingen. Hvad der kan udledes af dette, er at for at opnå *praktisk sandhed*, er intellekt og begær nødt til at være henholdsvis, sandt og ret.

Praktisk sandhed skal forstås således, at være hvad der udøves af, en person der er af "*excellence of character*" (Aristoteles et. al. 2002 s. 177), altså en person besiddende dyderne kombineret med phronesis. Når denne person handler ud fra en beslutning drevet af begær, informeret af *prohairesis*, således at målet er

² Aristoteles skal ikke forveksles med at være en dualist på samme vis som Platon, når *sjæl* indgår. Aristoteles var en videnskabsmand og i høj grad monist, og talte derfor om det fysiske, som form, og sjælen som stof, hans naturvidenskabelige interesse, satte sig efter at undersøge de bagvedliggende årsager, til at mennesket adskilte sig fra dyr, og svaret lå i den rationelle del af menneskets sjæl/stof.

³ Begrebet *Nous* har i andre aristoteliske kontekster en anden betydning, hvor det omhandler evnen for intellekt. I konteksten som det skal læses i, i bog IV af *Den Nikomacheiske Etik* omhandler det intellekt, i form af evnen til at opnå sandhed (Aristoteles et. al. 2002 s. 362).

sandt og begæret ret findes den *praktiske sandhed*. Kun ved at fornuften og begæret har samme objekt, kan denne handling stå som *praktisk sandhed*.

Væsentligt er det, at den praktiske sandhed skal forstås som noget ikke-universelt, men derimod som et situationsbestemt gode, baseret på hvorvidt udøveren er i stand til at træffe *et godt valg*. Hvorvidt denne praktiske sandhed, kan vurderes i retrospekt, om målet blev opnået eller ej, vil ikke have betydning for hvorvidt den praktiske sandhed optrådte i første ombæring. Årsagen til dette, er, i en aristotelisk forstand, netop at på trods af hvor end perfekte udøverens dyder måtte være, vil det stadig være en mulighed for denne, at udøve en handling, der ikke nødvendigvis har det udfald som var intenderet. (Hursthouse 2013)

Praktisk sandhed, kan altså siges at være udøvet *phronesis i praxis*, dog vil *phronesis* altid forholde sig til en *praxis*. Praktisk sandhed er et centralt begreb, for at forstå begrebet *phronesis*, da det netop er uadskilleligt med dyden *phronesis* og at det er qua denne dyd og *prohairesis*, at den praktiske sandhed bliver opnåelig.

6.5 Phronesis som et nøglebegreb i forståelsen af Aristoteles' dydsetik og dens indlogerede relativisme

Dette afsnit vil redegøre for *phronesis'* rolle, i dydsetikken. Begrebet *phronesis* kan anses som kernen i den aristoteliske dydsetik, og dette bør påvises, for fyldestgørende at kunne forstå begrebets fulde betydning. Derudover, er det for afhandlingen relevant, at forklare den indlogerede relativisme, som lægger i begrebet *phronesis*, hvilket står som en kritik til Aristoteles' forgængeres idéer om det universelle.

Phronesis er hvad der giver den aristoteliske dydsetik værdi, jf. afsnit 6.5, grundet dens situationsbestemte relativitet (Russel 2014 s. 203). Den konkrete årsag til, at *phronesis* skal anses som et nøglebegreb i den aristoteliske dydsetik er, at alle dyderne er forbundet med *phronesis*, og derved uadskillelige fra hinanden. "*To have any virtues is to have them all.*" (ibid.) – Denne forståelse af den aristoteliske dydsetik, er også kaldet "*the reciprocity of the virtues*". (ibid.) Dog skal *natural virtues* her ikke forstås som en del af dette, da disse på sin vis, ikke kan siges at være sande dyder, grundet deres manglende forhold til *phronesis*, jf. afsnit 6.3.

Ved denne interdependens mellem *phronesis* og de andre dyder, ved *the reciprocity of virtues* er det altså væsentligt at *phronesis* er *én og samme* for alle dyderne, i måden hvorpå den knytter sig hertil. Der er altså ikke en særlig *phronesis* for gavmildhed, eller retfærdighed et cetera, de knytter sig alle til den samme ene *phronesis*. *Phronesis* forudsætter, som førnævnt, ligeledes en tilstedeværelse af alle dyderne, for at til fulde være til, idet at *phronesis* kan siges at være global og langsigtet, med fokus på hvad der er godt for mennesket, qua dennes forbundethed med alle dyderne. Dette gode for mennesket, *eudaimonia*, hvilket vil blive redegjort i afsnit 6.6, kan ikke findes uden en besiddelse af alle dyderne, således at der kan være en forståelse for hvorvidt disse forskellige dyders mål stemmer overens.

Dydernes mål findes netop ved hjælp af phronesis, der bidrager med en vurdering af ikke blot hvordan, jf. afsnit 6.2, men især hvorvidt dette bør gøres. Denne beslutningstagen om dydernes tilsigtede mål, kan beskrives som en tretrinraket, hvor beslutningsprocessen består af "*the indeterminate end from which deliberation begins, making the end determinate in the case at hand, and working out effective means to that determinate end.*" (ibid. s. 204).

Hvis man forsøger at anse dette lidt fragmenteret, kan det altså beskrives således: En person besiddende dyderne har en forud antagelse om et diffust mål, hvor phronesis bidrager med kombinationen af *det praktiske* og *visdom*, til at klargøre dette ubestemte mål og en effektiv vej hertil. Dette kan eksemplificeres med en læge, som møder en syg mand. Det umiddelbare mål kunne være at helbrede patienten. For at lægen kan gøre dette, er han nødt til først at vurdere hvad der udgør en behandling, for netop denne patient, for derefter hvordan han bedst muligt kan udføre denne behandling. På denne vis forholder phronesis sig altid til en særlig *praxis*, og vil derved altid være situationsbestemt.

6.6 Hvad er målet med phronesis?

Dette afsnit har til hensigt konkret, at påvise hvad phronesis kan bidrage med. I forrige afsnit, blev det slået fast, at med phronesis som en del af menneskets beslutningstagen, er det ikke længere *hvordan*, der er det centrale, i stedet er det *hvorfor*. Den samme undren, gør sig gældende for en person med "*excellence of character*". Det vil sige, at person der besidder dyden generøsitet, ikke reflekterer over hvorfor han i grunden er generøs. I stedet er det centralt *hvordan* han kan være det. Årsagen til generøsiteten, er ikke vigtig for den generøse, jf. afsnit 6.1. Det som derimod er vigtig i målet for den givne handling, er *eudaimonia*, som kan oversættes med *rigtig lykke* (Kraut 2016). Der lægges vægt på, det kun er den rigtige lykke, i modsætning til falsk lykke, som eksempelvis kan opnås på uhensigtsmæssig vis, ved hjælp af euforiserende stoffer. Derfor, har Aristoteles først og fremmest tre kriterier, til at beskrive det *højeste gode*:

"Aristotle's search for *the good* is a search for the *highest good*, and he assumes that the highest good, whatever it turns out to be, has three characteristics: it is desirable for itself, it is not desirable for the sake of some other good, and all other goods are desirable for its sake." (ibid.)

Eudaimonia opfylder netop disse tre kriterier. Det betyder, at man aldrig kan opsøge eudaimoni, for at nå et andet mål, i så fald er der ikke tale om eudaimoni. Men hvad denne *rigtige lykke* er, kan være svært at definere, så for at nå frem til et svar, går Aristoteles biologisk til værks. Aristoteles adskiller mennesket fra dyret, jf. afsnit 6.4, da mennesket er den eneste race, som besidder den rationelle del af sjælen (ibid.). Denne rationelle del af mennesket, adskiller os yderligere fra dyret, da vi besidder evnen til at guide os selv i livet, ved hjælp af dyder og fornuft, og netop her konkluderer Aristoteles menneskets særegnede *rigtige lykke* (ibid.).

“If we use reason well, we live well as human beings; or, to be more precise, using reason well over the course of a full life is what happiness consists in. Doing anything well requires virtue or excellence, and therefore living well consists in activities caused by the rational soul in accordance with virtue or excellence” (ibid.)

Det er vigtigt at fastslå, at den *rigtige lykke* ikke er dyderne, men *aktivering af dyderne* (ibid.). Hvis man lever i eudaimoni, gør man noget aktivt for sit liv, ligesom personen der har opnået phronesis bliver ved med at opsøge erfaring.

“It [eudaimonia] consists in those lifelong activities that actualize the virtues of the rational part of the soul.” (ibid.)

Et menneske som *er sat* i sin levevis, og ikke gør noget aktivt, for enten at forbedre sin egen situation eller andre, som ikke udnytter dyderne, eller ikke har dem, opnår derfor aldrig den *rigtige lykke*. Selvom eudaimoni er det ophøjede, højeste gode, kan denne *rigtige lykke* ikke stå alene, der er behov for andre *goder* i livet, for at leve i eudaimoni. Aristoteles nævner her tre centrale *goder*: venner, rigdom og magt (ibid.).

“Someone who is friendless, childless, powerless, weak, and ugly will simply not be able to find many opportunities for virtuous activity over a long period of time, and what little he can accomplish will not be of great merit.” (ibid.)

Som I ovenstående citat, er det tydeligt at denne person ikke formår at træne sine dyder, grundet sine egen ulykke i livet. Dette kan være udtryk for, at man først kan leve i eudaimoni, når man ikke længere har noget at kæmpe for, for sig selv. Altså, kan man sige at der findes en række basale behov, som skal dækkes, før den *rigtige lykke* kan søges. Først da, når man har disse, og meget at miste, kan man opnå den *rigtige lykke* eller eudaimoni. Men det betyder ikke, at fordi man er født ind i en rig familie, som sørger for at opdrage en, med de rette dyder jf. afsnit 6.3, at man på den måde nemt kan opnå eudaimoni, mennesket skal personligt selv, sørge for at aktivere dyderne, med det rette grundlag jf. afsnit 6.4.

6.7 Sammenfatning af phronesis

I dette afsnit, vil de tidligere opklarende afsnit, som havde til opgave at tydeliggøre forståelsen af phronesis, sammenfattes, for at kunne koge begrebet ned til dens konkrete, og for afhandlingens relevante, betydning.

Grundet phronesis' dydsetiske afstamning, giver det altså en vis relativitet og direkte situationsforholden, i modsætning til, eksempelvis en kantiansk deontologi, der er statisk og bundet op i en universel, regelfølgende adfærd. Altså, gives der med dydsetikken, et langt mere frit råderum, hvori individet kan handle, naturligvis betinget af dyderne. Herved fordres dette individ ikke til at være regelfølgende, men derimod forholde sig til den enkelte situation, så vidt muligt i sin helhed. Årsagen til at den dydsetiske tilgang er så vigtig i denne afhandlings sammenhæng, er netop den relativitet der ligger inhærent heri, som er nødvendig i et borgerinddragelsesmæssigt regi, når man har sigte mod at

fremme dannelse. Det er uomtvisteligt, at en dydsetisk tilgang stiller væsentligt højere krav til individers egne viljer og evner. I samme ombæring bidrager dette med mulighed for en personlig berigelse, i form af læring og dannelse. Dette kan muligvis sammenlignes med en aktivering af dydernes jf. afsnit 6.3, hvilket i en aristotelisk forstand, giver mulighed for at opnå eudaimoni, selvsagt hvis alle andre præmisser også er til stede for den enkelte person. Det højere krav til individer kan virke idealistisk og til tider utopisk, men her må man have i mente, at selv ved en kantiansk deontologi, er der intet der forhindrer individer i at bryde med dette etiske systems rigide regler – især ikke, når disse regler synes ikke at forholde sig til den givne situation.

At besidde dyder, er ikke blot det rette sindelag, eller *at have hjertet på rette plads*, men ligeledes er det knyttet til selve handlen i det, altså selve udførelsen af dyd i praksis. Den praktiske udførsel er betinget af praktisk visdom, eller phronesis, der kan siges at være bindeledet mellem det rette ønske og den rette handel jf. afsnit 6.4.

Ifølge Aristoteles, er det grundet personens dyder, at man har det rette mål og grundet personens phronesis, at man handler mod dette rette mål (Russel 2014 s. 205). Dydernes ifølge Aristoteles virke er ikke blot ønsket om at gøre godt, men knyttet til handling herudfra. For at denne handlen skal kunne knytte sig til dyderne, står phronesis som det essentielle bindeled, der giver, det handlende individ, muligheden for at udøve dette for at opnå *praktisk sandhed*, og derved handle mod *eudaimonia*, jf. afsnit 6.6.

Som beskrevet i afsnittet 6.1 om dydsetikken, er den sande dydige én der besidder denne dyd så fuldstændigt, at den er en del af hans *natur*, og i kombination med phronesis, jf. afsnit 6.5. For at fremme hensigtsmæssig handlen og refleksion over beslutningstagen, er det ikke blot denne person med *excellence of character*, der er værd at anskue. Givetvis ville eksempelvis borgerinddragelse være langt mere gnidningsfri, såfremt at de involverede alle var af *excellence of character*. Dette er dog intet mindre end ønsketænkning, men frem for at bortkaste denne tænkning fuldstændigt, bør det i stedet anse som et ideal for dannelsen af *den ideelle borger*. Jf. Vicos idé om fællesskabet som former menneskets vilje, beskrevet i afsnit 5.4.

7 Agrarianism

Hvad der vil undersøges i dette afsnit, er hvorvidt der ud fra Paul B. Thompsons *agrarianism*, kan drages paralleller til nutidens energiproduktion, og måden hvorpå borgere ikke blot forstår denne, men ligeledes hvordan borgere benytter sig af denne.

Baggrunden for dette, er at ved at drage disse paralleller, forsøges der at illustreres en måde hvorpå man kan skabe fokus på dannelse og fordring af udviklingen af phronesis ved hjælp af borgerinddragelse.

Agrarianism er i bund og grund en særlig *landbrugsetik*, der essentielt set omhandler et bæredygtigt landbrug. Der fordres i et agrarisk henseende, en måde at leve i forbindelse med landbruget, frem for at være afskåret fuldstændigt fra landbrug, som det især ses i storbyer, hvor fødevarerproduktion ofte vil være noget helt fremmed for beboerne.

Vi har qua industrialiseringen, jf. Thompson, skabt en livsstil hvor vi er ude af stand til at have det større hele for øje, forstået således, at menneskets forhold og interaktioner med naturen, på mange måder har mistet deres øjensynlige mening (Thompson 2012 s. 227). Det er netop ved dette forhold og interaktioner hvor der kultiveres en forståelse af fællesskab, samt miljøforvaltning, der står som forudsætning for en etisk mentalitet (ibid. s. 228). Som Paul B. Thompson så klart beskriver det:

” Human goodness involves the realization of potential that is latent in human character, but the character and potential for this realization is not wholly under any individual person’s control. One will develop virtues and vice as a result of the way that one’s environment rewards or penalizes patterns of conduct in a systematic way. There is, to repeat, no good person without a good environment. And for the Greeks a good environment was not a pristine environment but a farm environment” (ibid. s. 218).

Hvad Thompson pointerer her, er netop udviklingen af dyder, som noget afhængigt af ens omgivelser, og hans særlige fokus, i forhold til landbrugsomgivelser.

Uanset om man er for eller imod, hvordan landbruget har udformet sig i dagens Danmark, kommer man ikke udenom landbrugets helt essentielle rolle, i forhold til vore alles forgodtbefindende. Uafhængigt af om det måtte være konventionelt eller økologisk jordbrug, mishandlede kreaturer eller knapt så mishandlede kreaturer, har vi alle et behov for dettes eksistens. Det står som et helt fundamentalt eksistensgrundlag, for at vi kan få dækket et af de mest basale behov, netop fødevarer. Tiden og ikke mindst pladsen er løbet fra jæger-samler samfundet, og vi har måtte kaste os på knæ, for det mere eller mindre organiserede landbrug. Af disse basale behov, gælder ligeledes behovet for energi, både i udformning af varme, men i et moderne samfund, kommer man ikke uden om borgernes behov for elektricitet, både som en fornødenhed og især som underholdning og komfort. Hertil kunne der komme en opsang, om hvorvidt

nødvendigheden af dette, egentligt var så nødvendigt som det ofte anses, men med et pragmatisk sigte i skue, vil dette ikke være andet end vildfaren og uanvendelig brok.

"There are two spiritual dangers in not owning a farm. One is the danger of supposing that breakfast comes from the grocery, and the other that heat comes from a furnace" (Aldo Leopold i Thompson 2010 s. 20).

Naturligvis kan vi ikke, som ovenstående citat fordrer, alle sammen eje et landbrug, i måden hvorpå vi som mennesker, har valgt at indfinde os i moderne samfund. På trods af dette, klinger den amerikanske miljøfilosof Aldo Leopolds kritik ikke hult. Hans kritik fordrer et nærmere forhold, til netop fødevare- og energiproduktion, end det forhold som man møder, i det moderne danske samfund.

Som førnævnt, udlægger Thompson det således, at mennesket udvikler sine dyder og laster, qua det miljø som man lever i. Et ideelt samfund i denne forstand var det græske samfund, der netop var et landbrugssamfund, hvor i mennesker levede i "*concentric webs: family, community, and nature. These webs works as interacting hierarchies to establish feedback loops, ensuring that individuals internalize the consequences of their actions into habits of person character.*" (Thompson 2012 s. 218). Hvad der kan udledes af Thompson, er at i antikkens Grækenland, fordrede samfundet et andet møde med landbruget, hvori man var helt uundgåeligt forbundet til dette, om det end måtte være i direkte kontakt, som slaven i marken, en landejer, eller håndværker der viderebehandlede landbrugets produkter. Hvad bystaternes borgerne blev indoktrineret med, var i en langt højere grad, en forståelse af forbindelsen mellem, familie, samfund og natur, i en sådan forstand, at der blev taget vare på disse tre aspekter. Dette blev gjort, netop for at kunne sikre sig, at forholdet imellem disse forblev hensigtsmæssige, således at dette basale behov stabilt kunne dækkes. Altså, var der en forståelse af vigtigheden af, ikke blot forholdet til familien og samfundet, men især også forholdet til naturen.

En væsentlig forskel, på hvad Thompson beskriver og situationen i dag, er naturligvis måden hvorpå folk i antikkens Grækenland, var stavnsbundne til specifikke områder. Ligeledes som der i hovedtræk ikke eksisterede social mobilitet, forekom der heller ikke megen geografisk mobilitet. Netop dette forhold, udgjorde forudsætningerne for et stærkere lokalsamfund, da man på denne vis var nødt til at kunne interagere med andre i området. Dette skal naturligvis ikke anses som en plædering for et samfund, baseret på slaver og manglende social mobilitet, men et blik på visse af de goder, der trods alt befandt sig i dette samfund. En parallel hertil, er situationen på de danske øer, navnlig Samsø hvor arbejdet mod bæredygtig omstilling har været særligt vellykket, i langt højere grad end andetsteds i Danmark. Situationen på en ø som Samsø kan med lidt god vilje sammenlignes, med forholdene i antikkens Grækenland, i den forstand at ens tilhørsforhold, er til et stærkt afgrænset område, hvori man som øboere har nogle klare, afgrænsede fælleder, som man i fællesskab er nødt til at tage sig af. Derudover er dette lokalsamfund også funderet i landbruget. Ved undertegnede 8. semesters praktikophold på Samsø Energiakademi,

interviewede jeg en række borgere på øen, hvoraf stort set alle samsingerne ytrede vendingen, "Når man bor på en ø, er man nødt til at gøre det selv, for der kommer ikke andre og gør det for en.". Der er to væsentlige pointer i dette udtryk: Henholdsvis, viljen til at skabe forandring og ideen om at bo på en ø. Set ud fra et agrarisk perspektiv, er denne vilje til forandring, givetvis forbundet til det landbrugssamfund som Samsø i realiteten er. Derudover står forståelsen af landbruget som et pejlemærke for, hvordan vi er nødt til at forholde os til de miljømæssige problematikker, som vi står overfor. Det giver en nærhed overfor visse problemstillinger, som man ikke blot kan vende det blinde øje til, da konsekvenserne heraf vil ramme en selv og de fællede man er en del af, men ligeledes en forståelse af problematikker i et bredere sigte.

Ideen om at bo på en ø, behøves ikke nødvendigvis at tages så bogstaveligt, da det kan give et langt bredere sigte, hvis det forstås allegorisk. De græske bysamfund, som Thompson har så idealiseret et syn for, kan alle beskrives som øer, der består af et afgrænset område, af et lokalsamfund og omkringliggende landbrug og fællede. Ligeledes kan man i denne afhandlings perspektiv, anse Hjørring Kommune som en ø, der endog består af et noget større, men stadig afgrænset område, hvorunder der er en lang række fællede. Kommunen er i nogen grad selvbestemmende og selvforsynende, hvilket betyder at der er rum til at varetage visse af disse fællede. Som det kommer til at fremgå i afsnit 10.2.1, har Hjørring Kommune et sigte om at være selvforsynende på energiområdet, med vedvarende energikilder inden år 2050, som led i den nationale målsætning om at blive uafhængig af fossile brændsler.

Den iboende forståelse af en hensigtsmæssig varetagelse af fælledernes og landbruget, i agrarianism, er hvad der af Thompson kan beskrives som "*the root of mutual self-interest binding a number of households into a community*" (ibid. s. 219). Det er særligt ved denne *gensidige egeninteresse*, at man finder åbningen for engageret inddragelse af borgerne.

7.1 Paralleller mellem landbrug og energiproduktion

Dette afsnit vil drage paralleller imellem den redegjorte forståelse af agrarianism jf. afsnit 7 og borgerinddragelse ved energiproduktion. Thompson skriver, at det er qua mødet med landbruget, at der bliver skabt grobund for dyder og forståelse. Afhandlingen vil derfor drage en parallel fra dette til energiproduktion i et lokalområde, og argumentere for at borgerinddragelse her, kan stå som en væsentlig kilde til forståelse, også indenfor bæredygtig omstilling. Grundet begge disse to produktionstyper, landbrug og energi, står som noget essentielt og underliggende, for vores daglige færden, vurderes disse som noget, det er væsentligt at der skabes en forståelse for.

Udover sammenligningen mellem Hjørring kommune og den græske bystat, der fandt sted i tidligere afsnit, kan man i høj grad argumentere for, at borgerinddragelse kan være midlet for, at borgerne skal *møde* energisektoren, og ikke, som Aldo Leopold skrev, tro at varmen blot kommer fra et fyr. Ved borgerinddragelsen gives der mulighed for at skabe et stærkere lokalsamfund, som ved antikkens Grækenland, med sine bystater. Mødet med landbruget, er altså med til at fjerne fremmedgørelsen, idet at man forstår nødvendigheden af

dette særlige områdes eksistens. Igennem mødet og samarbejdet mellem borgeren og den kommunale energisektor, får begge parter mulighed for at i fællesskab, udforme de lokale projekter, der i høj grad kan siges at være af en *stedbunden* karakter, som beskrevet i afsnit 10.2.2. Herved bliver der skabt grobund for et fællesskab med andre borgere fra lokalsamfundet, som man normalvis ikke ville møde i denne manege, grundet den fremmedgørende natur som en lukket kommunal planlægning har.

8 Den antropocæne tidsalder

For at begrebsliggøre og for at skabe en kollektiv forståelse af de tvingende omstændigheder, der står som forudsætning for en bæredygtig omstilling, vil der inddrages begrebet *den antropocæne tidsalder*. Idéen med dette begreb er, at opnå en fælles forståelsesramme, der baseres på aktuel videnskab og ikke blot på følelser. Dette anses som værende en nødvendighed for, at meningsfuldt kunne arbejde med borgerinddragelse i forhold til bæredygtig omstilling.

Den Hollandske nobelprisvindende atmosfærekemiker Paul J. Crutzen, blandt mange andre videnskabsmænd, har igennem en årrække kæmpet for at få begrebet *Den antropocæne tidsalder*, til at vinde plads i den accepterede naturvidenskab og vores måde at forstå geologiske tidsepoker. Begrebet foreslås til at skulle erstatte *den holocæne tidsalder*, som startede omkring år 9.700 f.Kr., efter den sidste istids afslutning og forløber til nutiden. (Crutzen & Stoermer 2000 s. 17-18) Der foreslås at *den antropocæne tidsalder* starter, i udgangen af det 18. århundrede, igangsat af den industrielle revolution. Ideen med netop denne erstattende tidsepoke er, at siden begyndelsen af den industrielle revolution, har mennesket stået som kilde for en betydelig forandring af vores miljø (Steffen et. al. 2011 s. 842). Menneskets position som forandrende agent af vores omgivelser, har været af en tiltagende karakter, siden den foreslåede tidsepokes begyndelse. Først med den teknologiske udvikling, i form af den industrielle revolution, hvor anvendelsen af fossile brændsler for alvor tog fart. Dernæst med den ekstreme befolkningsmæssige udvikling efter 2. Verdenskrig, også kaldt *The Great Acceleration* (ibid. s. 849), hvor den menneskelige befolkning har foretaget mere end en fordobling fra 3 til 7,4 milliarder og stadig er voksende. Denne ekstreme udvikling af befolkningstal, kombineret med den teknologiske udvikling, har uundgåeligt haft en væsentlig betydning for vores miljø, hvoraf vi allerede igennem en længere årrække, har set tydelige symptomer på dette. Mennesket har altså ved denne tidsepoke taget et skift, fra at stå i et mere tilforladeligt forhold til sine omgivelser, forstået således at det var et mindre skadeligt, til at det menneskelige aftryk i dag er, som Steffen m.fl. beskriver det "*has now become so large and active that it rivals some of the great forces of Nature in its impact on the functioning of the Earth System.*" (ibid. s. 842). I forståelsen af *den antropocæne tidsalder*, ligger det ikke blot at vi som mennesker i dag, kun står som påvirkning på kloden i form af forurening, men at vi derimod står som en primær agent, i forhold til at udforme naturen. Dette skal forstås således, at vi opererer på både et geologisk, biologisk og kemisk plan, i vores umådelige påvirkning på naturen. Klimaet forandres, via udslippelsen af drivhusgasser, hvilket kun få vil benægte som havende en enorm indflydelse. Ligeledes står mennesket som en direkte ansvarlig, for formindskelsen af biodiversitet ved blandt andet fældning af regnskov og destruktion af livsgivende miljøer for et utal af både dyre- og plantearter (Crutzen & Schwägerl 2011). Det skal naturligvis ikke forstås sådan, at mennesket står som den eneste faktor, for hvordan naturen udformer sig, men at vi, i *den antropocæne tidsalder*, spiller så betydelig en rolle at "*we now live in human systems with natural ecosystems embedded within them.*" (ibid.). Altså, at det er menneskets påvirkning der sætter rammerne for hvor, og hvori, naturen udvikler og forandrer sig.

Forandringen der er foregået i *den antropocæne* tidsalder er selvsagt knyttet til energiforbrugets enorme vækst, både grundet det øgede behov for brændsel, til opvarmning af huse, produktion af fødevarer m.m., men også til at dække industrielle behov, der i høj grad, kan siges at have taget et skift, fra at være noget der gjorde livet lettere, til at være noget der gør livet mere luksuriøst.

8.1 De antropocæne vilkår

Der skabes, med forståelsen af den antropocæne tidsalder, et billede af menneskets hybris og af konsekvenserne af vores uhæmmede udnyttelse af vores omgivelser. I denne forståelse, hviler der altså en række iboende vilkår, som står som forudsætning, for menneskets fortsatte mulighed, for at bevare et beboligt miljø, for fremtidige generationer.

Som det beskrives i artiklen *Living in the Anthropocene: Towards a New Global Ethos* af Paul J. Crutzen og Christian Schwägerl, er der især tre hensyn der bør tages, for at leve op til de udfordringer, der står som konsekvens af *den antropocæne tidsalder*.

Frem for det konstante fokus på økonomisk vækst, qua "*hyper consumption*" (Crutzen & Schwägerl 2011), er der behov for at tænke i andre baner, således at vores livsstil er tilpasset den forhøjede menneskelige befolkning. Der er altså behov for, at modvirke det ubetingede ønske om vækst og ekstrem forbrugerisme, og derimod have øje for mådeholdighed, bæredygtighed, samt en mindre materialistisk livsstil, eksempelvis ved at mindske forbrug af kød, samt i højere grad skifte fra privat- til offentlig transport. (ibid.).

Der bør investeres både mere tid og flere ressourcer på at udvikle teknologi, der forbereder os på at både møde fremtiden på en hensigtsmæssig måde, såvel som at håndtere nuværende problemstillinger, såsom affaldshåndtering og hungersnød i udsatte regioner. Der er behov for innovative tiltag, skræddersyet til de fattigste, således at disse ikke bliver tabte, ved potentielle miljøforandringer. Fødevarerproduktion bør blive forbedret fra et teknologisk standpunkt, samt blive mindre miljøbelastende end det er i dag, således at der ikke er behov for ekstreme mængder, kolossalt energikrævende, kunstgødning (ibid.).

Der er behov for en kulturel forandring, således at der tænkes ud fra et fælles mål, hvad den tyske videnskabsmand Alexander Von Humboldt har beskrevet som *verdensorganismen* (ibid.). *Verdensorganismen* skal ikke forstås som noget esoterisk eller spirituelt, men derimod som en metafor for, hvor ekstremt sammenkædet naturens biodiversitet er, mennesket inklusiv. Der skal med dette begreb forstås, at mennesket er dybt afhængig af, hvad der beskrives som, naturens rigdom. Altså, bør mennesket ifølge Crutzen og Schwägerl, forsøge at skabe et symbiotisk forhold til sine omgivelser, hvor vores evner vokser med *verdensorganismen*, i stedet for på bekostningen af denne, for derved ikke at underminere vores eget eksistensgrundlag (ibid.).

Essentielt set, er formålet med disse antropocæne vilkår at skabe forståelse af, at mennesket nu står som en primær aktør, i forhold til forandringen af vores miljø.

Ligeledes ligger der latent i denne forståelse, vigtigheden af vores egen indsats, til at dreje denne negative forandring, til en mindre miljøskadelig forandring. Forståelsen af den antropocæne tidsalder og de underliggende antropocæne vilkår vurderes som forudsætning, for at kunne modvirke visse truende tendenser.

9 Sammenfatning af teori

9.1 Bildung og phronesis

I dette afsnit, vil begreberne phronesis og bildung for alvor sættes i sammenhæng, således at disse kan bruges i en operationeliseret forstand, til at behandle afhandlingens udvalgte problemstillinger. De to begreber, kan på mange måder minde om hinanden, dog er det væsentligt at pointere, hvorfor de netop er forskellige, og derved rummer muligheden for at supplere hinanden. Før forskellene vil diskuteres, er der en række væsentlige grundlæggende ligheder, som i punktform præsenteres:

Individets erfaring står som noget helt centralt.
Det kræver reflektiv selvvirksomhed af individet.
Det er en evig process, som bør udfoldes hele livet igennem.

Et af stederne hvor disse to begreber dog adskiller sig, er når man undersøger tilegnelsen. Tilegnelsen af phronesis jf. afsnit 6.3, kan hjælpes på vej af sine nære, men det er ikke afhængigt af dem, da individets selv skal udvikle sin fornuft, samt sine dyder og herved phronesis. Hvis et menneske skal blive gebildet, spiller fællesskabet, qua *sensus communis*, jf. afsnit 5.4, derimod en afgørende rolle, for hvad det vil sige at være gebildet. Bildung er ikke nogen dyd, men derimod evnen til at være objektiv i det universelle, hvorimod phronesis kan siges at være evnen til at handle situationsbetinget *godt*. Der er ganske vist også ligheder imellem begreberne her, igen qua *sensus communis*, hvor det nære og lokale altid går forud det overordnede og universelle. Men en person som har tilegnet sig phronesis har, på trods af den situationsbetingede dimension, en forudforståelse for det overordnede gode. Eksempelvis vil liv være bedre end død, medmindre det er en irregulær situation, hvorved phronesis kan bidrage med det situationsbetingede. De eksempler på situationsbetinget brug af bildung, vil være knyttet til et samspil mellem mennesker, i større eller mindre grupper.

Formålet med bildung, er derudover også ganske anderledes, end formålet med phronesis, idet at bildung, jf. afsnit 5.1, ikke kan have et decideret mål. Derimod er det en reflektiv process, hvorved personen som er gebildet, kan løfte sig over sig selv, og se ind i det universelle, for at forstå andre mulige synspunkter, og derved, ideelt set, se objektivt på egne interesser. Hvorimod formålet med phronesis, kan siges at være at blive et *godt menneske*, i en aristotelisk forstand, som formår at træffe *gode* i, rettet mod *eudaimonia*. Attså, er det en grundlæggende forskel mellem de to begreber, at der altid vil være et mål ved phronesis, forbundet til en praktisk moralfilosofi, hvorimod bildung kan siges at være noget mere universelt, der omhandler individets evne til at anskue det generelle.

Denne sammenfatning af bildung og phronesis, vurderes som givende en synergi, når man forsøger at anskue dem begge i en miljøetisk forstand, som vil blive uddybet i følgende afsnit, hvor de vurderes som noget der kan skabe grundlag for bæredygtig dannelse.

9.2 Bæredygtig dannelse i den antropocæne tidsalder

Hvor phronesis og bildung kan siges at stå som en målestok, for henholdsvis *det gode menneske* og *dannelse*, kan begrebet den antropocæne tidsalder og især de antropocæne vilkår, stå som en målestok for vigtigheden af bæredygtig omstilling. Altså, kan de antropocæne vilkår bidrage med en konkret videns-, samt værdimæssig forståelse af, hvilke konsekvenser den menneskelige ageren har på vores omgivelser. Denne forståelse, skaber et billede af konsekvenserne af vores uhæmmede udnyttelse af vores omgivelser, hvorved der sættes fokus på visse nødvendige ændringer i vores ageren, såfremt at man ønsker at skabe de bedste forudsætninger, for at bevare et beboeligt miljø, for fremtidige generationer. Ideelt set, kan den bæredygtige dannelse, fordre at borgeren handler imod hvad der i afsnit 8.1, er beskrevet som *verdensorganismen*, hvorved der forsøges at skabe et symbiotisk forhold til sine omgivelser. Kombineres denne forståelse af nødvendigheden af de antropocæne vilkår, med phronesis og bildung, kan disse altså siges at fremme bæredygtig dannelse.

9.2.1 De antropocæne vilkår, bildung og *sensus communis*

Bildung kan siges at knytte sig til de antropocæne vilkår, således, at der her vil være skue på de fælles, universelle muligheder. Borgeren kan qua tilegnelsen af en forståelse af de antropocæne vilkår, genkende sig selv i det fremmede, hvorved der tilegnes et bredere perspektiv, der bidrager borgeren med et *nyt selv*, i en hermeneutisk forstand. Forståelsen af den antropocæne tidsalder og dens vilkår, bidrager borgeren, med en vidensmæssig bevægelse, nærmere det universelle, på samme vis som enhver anden vidensmæssig bevægelse. Det væsentlige der ligger heri, er dog det bæredygtige aspekt, der hviler i de antropocæne vilkår. Dette kan siges at bidrage til borgerens miljøetiske perspektiv, i forhold til at, qua bildung, have evnen til at se andre muligheder, i det givne handlingsrum, ved at løfte sig over det specifikke og *se ind i det universelle*, jf. afsnit 5.2.

Jf. afsnit 5.4, om *sensus communis*, beskrives det, at det er gennem fællesskabet at menneskets vilje formes, hvorved det fælles, universelle overordnede gode, tilsidesættes af det konkrete og nære gode. Hvad forståelsen af de antropocæne vilkår bidrager med, er altså en forståelse af disse *forskellige godes* knyttethed. Altså, hvad der skader miljøet på lokalt plan, skader ligeledes miljøet i et bredere perspektiv, jf. afsnit 8.1.

Underlagt i Gadammers forståelse af bildung og *sensus communis*, hviler der to mål, henholdsvis det fælles, universelle overordnede gode og det konkrete, nære gode. Ved at udbrede forståelsen af den antropocæne tidsalder, og de underliggende antropocæne vilkår, qua bildung, kan der altså sigtes mod at trække de to mål nærmere hinanden, således at disse to arenaer ikke indeholder modstridende mål.

9.2.2 De antropocæne vilkår og phronesis

Som beskrevet i afsnit 6.3, kræver phronesis et vidensmæssigt udgangspunkt, på lige vis, som det kræver dyderne. Hvad forståelsen af den antropocæne tidsalder her kan siges at gøre, er netop at give dette vidensmæssige udgangspunkt. Det kan siges, at i et miljømæssigt regi, være et skridt nærmere, *prohairesis*, jf. afsnit

6.4, hvor det for individet bliver muliggjort, at sigte mod en praktisk sandhed, hvad den end måtte være i den givne situation. På denne vis, får individet mulighed for at tilegne sig erfaring, hvorved denne kan dygtiggøre sig. Der gives altså nyt videnskæssigt standpunkt, hvorfra individet kan rette sit begær mod nye mål og herved udøve sine dyder i praksis. Denne udøvelse af dyderne, kan forstås som den aktivering af dyderne, der skal til for at skabe eudaimoni.

Dernæst, er dyderne sammenhængende, jf. afsnit 6.5, qua *the reciprocity of virtues*, og herved vil denne *dydige udvikling* ikke blot befinde sig i et miljømæssigt regi. Som følge af forgående redegørelse, vil dette altså være en bevægelse for individet, mod at nærme sig *excellence of virtue* og derved phronesis. Den dydige tilgang, som her forefindes, vil med udgangspunkt i forståelsen af de antropocæne vilkår, have den betydning, at det vil reducere visse af de skadelige virkninger, der beskrives i afsnit 8.1, som skadelige overfor *verdensorganismen*.

10 Borgerinddragelse

I det følgende afsnit, vil der blive redegjort for den aktive borgerinddragelse, ifølge Finn Arler og Frede Hvelplund. Dette vil stå som afhandlingens ideal for *den gode borgerinddragelse*.

10.1 Aktiv borgerinddragelse

Denne afhandlings fokus vil ligge på den aktive borgerinddragelse, hvor borgerne deltager i beslutningsprocesser i større eller mindre grad, gennem en partipatorisk demokratisk proces. Dette skal forstås i modsætning til den passive borgerinddragelse, som eksempelvis kan omfatte opinionsundersøgelser, eller andet hvor borgeren, ikke er med til at udforme svar såvel som spørgsmål, men blot tilkendegiver sin mening, ud fra en række opstillede svarmuligheder. Den passive form for borgerinddragelse, kan siges at være bedre end ingenting, i forhold til at give den offentlige beslutningstagen legitimitet, og i nogen grad få borgerne til at føle medejerskab over beslutningerne der bliver taget. Dog vurderes den, i denne afhandlings regi, som værende utilstrækkelig til at opnå det egentlige potentiale, der hviler i *den gode borgerinddragelse*. Hvad den gode aktive borgerinddragelse kan være med til at gøre, er netop at sikre, at beslutningstagen i det offentlige, får en langt højere grad af legitimitet, samt at borgerne vil føle sig involverede og qua Aristoteles får udøvet deres dyder jf. afsnit 6.3. Derudover kommer naturligvis det dannelsesmæssige aspekt, som det særligt vil fremgå af det 3. punkt, i efterfølgende citering. Denne aktive borgerinddragelse kan tage sig ud i forskellige former, dog vil denne afhandlings fokus ligge på de to primære kilder hertil, netop den aktive deltagelse på et beslutnings niveau, samt deltagelse i form af medejerskab, som eksempelvis helt- eller delvist borgerejede vindmøller.

Som Finn Arler og Frede Hvelplund så klart beskriver det, i antologien *Bæredygtighed* fra 2015, er de tre væsentligste forhold, i tilknytning til den aktive borgerinddragelse i det offentlige:

1. "For det første er antallet af aktivt involverede ofte begrænset. Jo mere tid, engagement og evne til kreativ problemløsning, der kræves, desto færre vil kunne opfylde kravene. Er der ikke tale om helt centrale livsinteresser, sker der ofte en opdeling, så nogle bestemmer mere end andre. Det kan være en lettelse, at andre tager sig af sager, man ikke selv formår at engagere sig i, men man taber samtidigt indflydelse. De få aktive må derfor meget bevidst arbejde for krav og løsninger, som også de inaktive burde kunne slutte op om." (Arler & Hvelplund 2015 s. 103)
2. "Blandt de, der ikke kan være aktivt involveret, er, for det andet, kommende generationer. Igen er det afgørende, at de aktive er meget bevidste om, at beslutninger ikke undergraver fremtidige livsmuligheder. Her er aktiv medinddragelse i reglen en fordel. Angiver man ønsker i præferenceundersøgelser, vil man typisk være fokuseret på egne behov, mens man gennem aktiv inddragelse i beslutningsprocesser bliver opmærksom på andres ønsker og på behov, man ikke tidligere havde haft øje for." (ibid.)

3. "Når borgere aktivt inddrages i fælles anliggender, indlader de sig på en læreproces, hvor de ofte ændrer tolkninger af og holdninger til sagen. Læreprocessen udløses af mødet med andres velovervejede opfattelser af sagen. Man tvinges både til mere præcist at formulere og begrunde sine holdninger til sagen og til at tage andres tanker og synspunkter med i sine overvejelser. Det vagt anede bliver skarpere og klarer; det samme gør svaghederne og begrænsningerne i egne argumenter." (ibid. s. 103-104)

Tager man fat på det første forhold, Arler og Hvelplund nævner, så nærmer vi os her en habermasiansk tilgang, hvor der så vidt muligt stræbes mod en *herredømmefri samtale*, hvilket vil blive uddybet i afsnit 10.2.3.

Det andet forhold Arler og Hvelplund nævner, er fremtidige borgere ligeledes et væsentligt aspekt, der bør betragtes ved borgerinddragelse. Dette forhold, er med til at understrege forskellen mellem den aktive og passive borgerinddragelse, da Arler og Hvelplund pointerer, at eksempelvis den førnævnte opinionsundersøgelse, i langt højere grad vil være funderet i hvad man selv ønsker lige nu, frem for et fælles gode på tværs af generationer. Ligeledes cementerer dette forhold også behovet for det dannelsesmæssige aspekt af borgerinddragelse, idet at borgerne bliver stillet over for beslutningstagen, der ikke blot breder sig over en bred skare af medborgere på geografisk vis, men ligeledes på et kronologisk niveau, i form af fremtidige generationer. Denne beslutningstagen kræver altså et bredere sigte og derved også større forståelsesramme.

Ved det tredje forhold kommer kravet til og råderummet for, dannelse især til udtryk, på trods af at Arler og Hvelplund ikke selv anvender dette begreb. Det vurderes ud fra den forståelse af dannelse, der fremlægges i denne afhandling, i afsnit 5.3. Man er ved den aktive borgerinddragelse nødt til at forholde sig, ikke blot til en eller flere problemstillinger, men på lige vis, forholde sig til hvordan andre forstår problemstillingerne. Ud over den forståelsesmæssige barriere, der kan være mellem mennesker, ved at anskue samme problemstillinger med vidt forskelligt udgangspunkt, vil der potentielt og ideelt set, være en række forskellige forslag til, hvordan problemstillingen kan håndteres. Ved en sådan løsningsorienteret tilgang, vil der givetvis opstå modstridende ønsker og præferencer, som bør behandles, som Arler og Hvelplund pointerer, i bedste habermasianske stil, efter respekt for argumenter (ibid. s. 104). På trods af denne respekt for argumenter, vil der "*uanset hvor meget et demokrati er indrettet på at fremelske de stærkeste argumenter gennem samtale, så vil der altid være uenigheder tilbage, som kun kan afgøres gennem aftalte procedurer.*" (ibid. 105). På denne vis, kan man sige at idealet om den *herredømmefri samtale*, som vil blive uddybet og eksemplificeret i afsnit 10.2.3, til dels kommer til kort i praksis, men i stedet optræder som et ideal for dialogen ved den *gode borgerinddragelse*.

Når der ved den aktive borgerinddragelse forsøges, qua den holdningsmæssige udfordring der optræder, at tages hensyn til fremtidige generationer, kan de

involverede siges at blive præsenteret for en særlig hensynstagen, som ikke normalvis ville falde dem ind. Denne særlige hensynstagen er især en af forcerne ved borgerinddragelse, da der i bedste fald, optræder holdningsmæssig multiplicitet og derved en art kollektiv intelligens, som fordrer en nuanceret beslutningstagen. Med denne nuancerede beslutningstagen forsøges der, i bedste fald, at tage flest mulige særlige hensyn, uden at lade dette gå ud over det samlede hele. Dette fokus, på at tænke fremtidige generationer ind i det store hele, kan være med til at give beslutningstagen langt højere grad af legitimitet, da der herved kan siges, ikke mod kortvarige lappeløsninger, men derimod langsigtede, omspændende løsninger. Det kan dog argumenteres, hvorvidt at kortsigtede løsninger ikke også har sin plads, til håndtering af visse problemstillinger, men når der som i denne afhandling regi, er fokus på borgerinddragelse i forhold til bæredygtig energi, vil det uomtvisteligt være nødvendigt at ikke blot se ud over egen næsetip, men i stedet forsøge at skue så langt frem som muligt.

10.2 Tilgange til bæredygtig omstilling og borgerinddragelse i praksis

I de to følgende underafsnit vil bæredygtig energi, de økonomiske incitamenter som kan synes lukrative for borgere i vindmølleprojekter samt borgerinddragelse i praksis blive redegjort.

10.2.1 Hjørring kommunes tilgang til og forståelse af, bæredygtig energi

Hjørring kommune fremlægger otte konkrete mål i deres udsendte rapport *Bæredygtig Energi – vejen til grøn vækst*. Disse otte mål samles under fem overskrifter, der lyder som følgende: Energibesparelser, vindmøller, solceller, biogas, grøn fjernvarme (Hjørring Kommune 2012 s. 5). I rapporten står der efterfølgende, hvilke fem konkrete tiltag, kommunen vil ty til, for at opnå de fremlagte mål. Af disse konkrete tiltag, synes særligt punkt 3 relevant for denne afhandling: *"Dette [at kommunen vil spille en aktiv rolle for at opnå de otte målsætninger] betyder konkret, at kommunen vil: (...) styrke energirådgivningen af kommunens borgere, idet kommunen påtager sig en koordinerende rolle på området."* (ibid. s. 6).

Denne rådgivning, og koordinerende rolle, kan umiddelbart, og med både Gadamer og phronesis i ryggen, opfattes som en forståelse af, at kommunen har til opgave at *danne borgerne*. Dette vil blive yderligere analyseret, senere i afhandlingen i afsnit 11.3.

I rapporten fremlægges Hjørring Kommunes forståelse, og brug af begrebet *bæredygtig energi*: *"Med bæredygtig energi, forstår Hjørring Kommune et energisystem, der sikrer, at produktionen af energi sker uden nogen negativ effekt på den verden, vi efterlader til kommende generationer"* (ibid. s.12). Ydermere opstiller de, tre konkrete elementer, som i sig selv skal være bæredygtige, før det overordnede system forstås som bæredygtigt, disse er: det sociale, det økonomiske og det miljømæssige (ibid. s. 12). Først når alle tre områder er bæredygtige, kan en handlen altså siges at være bæredygtige, så ifølge Hjørring kommune er disse bæredygtige faktorer i reciprocitet. Denne tredelte måde at anskue bæredygtighed, kan med andre ord beskrives som *the triple bottom line*, hvor der netop bliver varetaget hensyn i forhold til *people, profit og planet* (Arler

et. al. 2015 s. 26). Dette kan være et led i at skabe fokus på de miljø- og samfundsmæssige konsekvenser, der optræder, som resultat af det offentlige ageren. Denne anskuelsesform står som et modsvar på, at kun have øje for økonomisk vækst.

Af, for afhandlingen relevante, konkrete handlingsforslag, står der, at *"kommunen ønsker at opbygge viden om energibesparelser og vedvarende energi på tværs af den administrative organisation, således at vi kan vejlede og støtte borgere, virksomheder og forsyningselskaber i at finde gode bæredygtige og energirigtige løsninger"* (Hjørring Kommune 2012 s. 31). Igen, bliver denne koordinerende rolle, som kommunen indtager over for borgerne, fremhævet. Det er altså ønskværdigt, at for at oplyse kommunens borgere, skal kommunen selv opbygge stor viden, både om bæredygtighed, men også om formidling til den enkelte, ydermere vil kommunen *"styrke og samle energirådgivningen af private i et netværk"*, hvilket kan være udtryk for borgerne selv, skal oplyse deres medborgere. Derudover, vil kommunen gennemføre kampagner og messer, som middel til at oplyse om energibesparelser og energirigtig byggeri dertil vil de også etablere et udstillingssted, hvilket kaldes "Energienshus" samt etablere projektlandsbyer, hvor de vil finde en energirigtig helhedsløsning for den pågældende landsby (ibid. s. 32).

10.2.2 Et Energisk Nordjylland – Erfaringer fra borgerinddragelse i praksis

Dette afsnit, vil tage udgangspunkt i *Drejebog For Kommunal Vindmølleplanlægning* som blev udsendt i 2015, i forbindelse med projektet *Et Energisk Nordjylland*. Et Energisk Nordjylland er et partnerskab af 9 nordjyske kommuner samt Region Nordjylland, og er derudover understøttet af Energistyrelsen. Projektets omdrejningspunkt, er at skabe arbejde igennem omstilling til en mere bæredygtig energiforsyning, og i fællesskab arbejde mod et selvforsynende Nordjylland, baseret på vedvarende energikilder. Det, som er særligt interessant i denne drejebog, er dens fremlægning af både ejerskabsfordeling af vindmøller, men også dens konkrete borgerinddragelsesstrategi.

For at understrege de økonomiske incitamenter, der kan opstå i forbindelse med ejerskab af en vindmølle, vil de tre typer ejerskab af vindmøller, kort gennemgås:

- 1) Kommunen som vindkraftproducent.
- 2) Lokalt ejerskab – vindmøllelaug.
- 3) Kombineret kommercielt og lokalt ejerskab (Nielsen 2015 s. 18).

Årsagen til at differentiere ejerskabsrollerne i rapporten, er økonomisk, da vindmøller kan opfattes som en *"stedbunden ressource"* (ibid. s.18) og denne økonomiske vinkel ofte er at foretrække, især blandt traditionelle landmænd (ibid. s.22). I rapporten bliver der lagt vægt på, at en vindmølle kan være kilde til *"lokal vækst og udvikling"* (ibid. s. 18), afhængigt af hvordan vindmøllen ejes. Ved type et, hvor kommunen selv, igennem enten et aktie- eller anpartsselskab, ejer vindmøllerne, gavner al indtægt kommunens borgere, da indtægterne ryger i kommunekassen (ibid. s. 18). Fordelen ved type to, er, at de 20% af et nyt vindmølleprojekt kan finansieres af de lokale, hvorefter det kan bestemmes, at

indtægterne fra vindmøllen forbliver i lokalområde (ibid. s. 18). På den måde er det de lokale borgere, som bidrager til opretholdelsen af vindmøllen igennem et vindmøllelaug, og det er de samme borgere som får glæde af vindmøllens indtægt. Type tre er en blanding af ejerskab fra en privat projektejer og eksempelvis en fond eller forening som kan uddele penge, til lokale formål, og på den måde tilgodese lokalmiljøet (ibid. s. 18).

Borgerinddragelse er sat som et formelt krav, til arbejdet med at udarbejde kommune- og lokalplanlægning for nye vindmøller (ibid. s.22). Det er tydeligt at læse, i den pågældende rapport, at erfaringerne med dette, langt fra er udelukkende positive.

”[D]isse formelle krav er ingen garanti for en konstruktiv inddragelse af borgerne [...] Erfaringerne viser, at de dominerende bidrag fra borgerne ofte er modstand, og at resultatet af borgerinddragelse ofte fører til usikkerhed hos kommunalpolitikere” (ibid. s.22)

Der findes tilmed Landsforeningen Naboer til Kæmpevindmøller, som tilbyder hjælp til borgergruppers kamp mod vindmøller i deres lokalområder, deres hovedargument er, at generne fra vindmøller i nogle tilfælde kan være sygdomsfremkaldende for naboerne til vindmøllerne (ibid. s. 22). Rapporten fremhæver derefter de to største faktorer til borgernes modstandstagen til vindmøller:

- 1) Borgerne frygter gener og sygdom, som følge af støj.
- 2) Vindmøllernes ændring af landskabsoplevelsen (ibid. s. 22).

Men hvis kommunen på forhånd imødekommer borgerne, opstår der i stedet oftest succesoplevelser med borgerinddragelse. I rapporten bliver nogle konkrete historier og disses metoder fremhævet. Gennemgående, er det i de tilfælde hvor projektudviklere har sat sig ind i, hvilke mennesker der bor i den kommende vindmølles lokalområde, og hvor der i et meget tidligt stadie er indgået i personlig dialog:

”[P]rojektudviklere har brugt lang tid på at tage en detaljeret dialog med hver enkelt nabo inden for ca. 1 km. Her har man eksempelvis tilbudt ejerandele til reduceret pris (under kostpris), afhængigt af hvor tæt man bor på vindmøllerne samt bl.a. lovet 100% skyggestop⁴, som rækker ud over krav” (ibid. s. 22).

Det væsentlige med denne succeshistorie er, at der i rapporten står, at fordelene for borgerne alene, ikke havde ligeså stor effekt i at mindske klager, som dialogen med projektudviklerne havde (ibid. s. 22). Dette tegner altså et billede af, at for at opnå den *gode borgerinddragelse* er dialog det vigtigste element. Denne dialog bør funderes på tillid jf. den herredømmefrie samtale som uddybet i afsnit 10.2.3. Det samme billede tegner sig i de andre succeshistorier, som rapporten fremhæver, også i de projekter hvor ejerskabet er af de lokale, og

⁴ Skyggestop er en mekanik, som stopper vindmøllens rotation, når den skygger for naboen. Skygge opfattes for nogle, som den største gene, ved at være nabo til en vindmølle.

dialogen, i høj grad, foregår over hækken i landsbyen. Men den samme *overhækken-dialog*, kan også være projektudviklernes største modstander, hvis ikke der bliver afholdt informationsmøder tidligt i forløbet, som kan informere borgerne (ibid. s. 22). Foruden disse, kan der hurtigt piskes en stemning op i lokalsamfundet, og i de værste tilfælde, har dette før været med til at standse projekter, som årsag af at mere end 25% af de potentielle naboer, ytrede sig markant imod projektet, enten på borgermøder eller i pressen (ibid. s. 22). I rapporten bliver det fastslået, at for at kunne sikre den gode borgerinddragelse, skal kommunen sikre sig, enten at afholde informationsmøder, eller endnu bedre, at gå dør til dør og få en personlig dialog, så tidligt som muligt i projektstadiet, for at imødekomme frygt og eventuelt irritation hos den enkelte borger.

10.2.3 Hvordan fodrer man muligheden for en herredømmefri samtale, ved borgerinddragelse?

Tidligere i afhandlingen, i afsnit 10.2.2, fandt vi ud af, at et vigtigt, hvis ikke det vigtigste, element for at opnå den gode borger inddragelse, er dialog, og helst så tidligt i projektperioden som muligt. Et eksempel på god dialog og konstruktiv dialog, kunne være hvad der af Arler og Hvelplund, nævnes i det første forhold, jf. afsnit 10.1, hvor hvad der beskrives her, er meget lig en habermasiansk tilgang, hvor der så vidt muligt stræbes mod en *herredømmefri samtale*

Den herredømmefrie samtale kan beskrives som en kommunikativ handling, hvor samtalen selv står som handlingen. Gennem denne handling, opnår de diskuterende, ideelt set, en fælles forståelse qua sproget, der i denne sammenhæng kaldes en *kommunikativ rationalitet* (Bohman, J. & Rehg, W. 2014). I den kommunikative rationalitet kan borgerne og de offentligt ansatte, qua sproget, forstå hinanden på en måde, hvorpå de også møder hinanden med tillid. Denne kommunikative rationalitet bygger på en række forudsætninger, der skal være opfyldt, såsom at parterne skal kunne forstå hinanden, at parterne taler sandt (ibid.). Det stiller nogle væsentlige forudsætninger, som bør dækkes, i det offentlige regi det nu måtte befinde sig i. Altså, vil der skulle være fokus fra de borgerinddragende, om at agere, eksempelvis ordstyrer og facilitator, for et konstruktivt samarbejde, ikke blot blandt de borgerinddragede, men ligeledes mellem borgere og den offentlige institution. Som det også fremgår af det førstnævnte forhold, er det et krav at der findes kompetencer hos, mindst en del af, borgerne der er involverede. Det er altså en forudsætning, at ikke blot projektmedarbejderne har en række væsentlige kompetencer, men ligeså at mindst en andel af borgerne, kan håndtere kreativ problemløsning og har viljen til at engagere sig.

10.3 Det økonomiske incitaments rolle i borgerinddragelsesregi

Dette afsnit, vil stå som et kritisk syn på de føromtalt økonomiske incitamenter jf. afsnit 10.2.2. Disse kan virke inspirerende for visse borgere, og for nogle endda være hovedårsagen, eller endda den eneste årsag, til at de har engageret sig i kommunal bæredygtig omstilling. Til dette, vurderes den amerikanske psykolog Barry Schwartz som havende en værdifuld indsigt, der er værd at have for øje i et borgerinddragelsesmæssigt regi.

Schwartz mener, at der i den vestlige verden, forekommer en gennemgående fejlagtig forståelse af menneskets natur, hvori mennesket egeninteresse⁵ bliver anset som *"the master human motive"* (Schwartz 2012 s.161). Denne forståelse af menneskets egeninteresse som noget helt centralt, beskriver Schwartz som en social konstruktion, der agerer som en selvopfyldende profeti, skabt ud fra det vestlige samfunds tilslutning til netop denne idé, at mennesket som én der er drevet af egeninteresse (ibid. s. 161).

Igennem redegørelsen af en række forsøg, påviser Schwartz, at mennesket i langt højere grad er et væsen, præget af det sociale, frem for noget økonomisk. Alligevel griber mennesket ofte muligheden for, at erstatte sin moralske samvittighed, med en økonomisk compensation. Dette kan anses som værende den nemme løsning, hvorved man ved en økonomisk transaktion, kan købe aflad for den dårlige samvittighed, såfremt at muligheden for dette afladskøb er der.

Schwartz eksemplificerer dette med en virkelig situation, fra en israelsk børnehave (ibid. s. 161). I denne børnehave, var personalet træt af, at forældrene hver dag hentede sine børn 10-15 minutter for sent. For at stoppe forældrenes irriterende og uhensigtsmæssige vane, valgte børnehaven at pålægge forældrene en mindre bøde, hvis de kom for sent, til at hente deres børn. Paradoksalt skete der dog det, at efter de havde indført bødeordningen, begyndte flere forældre at hente deres børn for sent, og 16 uger efter de havde indført ordningen var procentdelen af forældre, som hentede sine børn for sent næsten fordoblet (ibid. s.161). Forældrenes moralske samvittighed overfor personalet, var nu blevet erstattet med muligheden for at kompensere, med et lille økonomisk beløb (ibid. s.162). Normalvis, ville man tro, at ved at pålægge forældrene yderligere krav, ville de blive bedre til at følge reglerne, men i tilfælde som dette: *"Adding fines does not give parents a second reason to be on time but, rather, it cancels their first reason."* (ibid. s.162). En forklaring på dette, var at forældrene inden bøden blev indført, var i en åben kontrakt med børnehaven, hvor konsekvenserne af at komme sent ikke var formuleret. I stedet var det en usagt *social kontrakt*, hvor forældrene i stedet brød en social norm, når de kom for sent, hvor de netop var uvisse på personalets reaktioner og derved konsekvenserne heraf (ibid. s.163).

Men hvad har dette med afhandlingens fokus om borgerinddragelse at gøre? Det, som for afhandlingen er helt centralt, er følgende syn på menneskets evne, til at hjælpe andre mennesker:

"When no money was available, people acted on the basis of social motives: they were doing someone a favor. But when money was available, it became a market transaction." (ibid. s.164).

Dette står som en skarp kritik, af de økonomiske incitamenter, som kan opfattes som en god årsag til at engagere borgere i kommunal bæredygtig omstilling, som tidligere nævnt i afsnit 10.2.2. Hvis en kommune, sætter de økonomiske incitamenter som hovedårsagen til, at deres borgere skal inddrages, risikerer de, at borgerne ikke er fuldt ud engagerede, idet at situationen flyttes fra noget

⁵ Oversat fra *self-interest*.

moralsk til noget økonomisk. Dette engagement står netop som et centralt punkt, for at bibeholde interessen for bæredygtighed, samt skiftet til vedvarende energikilder og vigtigst af alt er interessen vigtig for at sikre en mulig dannelsesproces. Essensen af problemet her, er som nævnt i starten af afsnittet, at menneskets natur er misforstået. Vi er ikke disse økonomiske væsner, jf. Schwartz, men da det ofte er nemt, at fralægge sig sine dyder, og kompensere økonomisk (især som velhavende), vælger mange mennesker at gøre sådan. Forskellen på en bøde og en pris, er her helt central: *"If it costs 30\$ to park in a downtown garage, you may calculate that it is cheaper to park illegally on the street. You are not doing the 'wrong' thing; you are doing the economical thing"* (ibid. s.162). Dette er endnu en måde, hvor man kan se, at menneskets moral tilsidesættes af et økonomisk incitament. Hvad der vurderes rigtigt og forkert, er i øjeblikket tilsyneladende ligegyldigt, og mange mennesker ville sikkert kunne nikke genkendende til situationen. Men selvom penge, som *gulerod for enden af stangen*, kan være en *her-og-nu* løsning, er den ikke holdbar i et bredere perspektiv. Hvad der er i *menneskets interesse*, jf. afsnit 8.1, kan være svært at holde fokus på. Såfremt at der skabes grobund for ren økonomisk tænkning, i forhold til bæredygtig omstilling, da der her kun er blik for menneskets egeninteresse. Holdbarheden af denne egeninteresse vil således være bundet op på, hvorvidt en bæredygtig omstilling stadig er økonomisk lukrativ. I stedet for denne økonomiske tænkning, ifølge Schwartz, hvor motivationen til handlen ses som noget udefrakommende, i form af finansielle goder, bør der sigtes mod at finde motivationen inde i den pågældende situation, hvorved situationen kan struktureres på en sådan måde, at borgernes motivation kan efterkommes (ibid. s. 164).

Som nævnt indledningsvist i dette afsnit, kan et fokus på borgernes egeninteresse, som eksempelvis ved at have fokus på et økonomisk incitament, i et borgerinddragelsesmæssigt regi, ligeledes være med til at sætte denne tankegang i værk, som en selvopfyldende profeti. Det økonomiske incitament kan på denne måde agere som en *kæp i hjulet*, på den kommunale udvikling mod at omstille til vedvarende energikilder, ved at være en forhindring for *den gode borgerinddragelse*, jf. afsnit 10.1.

Jf. Schwartz kan det ligeledes virke i en positiv forstand, altså hvis samfundet forlanger lidt af borgeren, får det lidt tilbage, men forlanger samfundet derimod mere af borgeren, vil dette iværksættes (ibid. s. 182). Altså, bliver borgeren stillet højere krav, eksempelvis i form af borgerinddragelse, hvor denne har mulighed for ikke blot at diskutere sine ideer om et fælles gode, men ligeledes blive tildelt en dimension af ansvar, vil dette ifølge Schwartz, kunne have en positiv effekt, på hvorvidt borgeren agerer mod dette fælles gode. Reciprociteten ses herved, idet at borgerne konstituerer samfundet, der til gengæld skaber rammesætningen hvori borgerne agerer. Dette *mere*, der fordres af borgeren, kan siges at være hvad der hos Gadamer, ligger indlogeret i begrebet *sensus communis*, jf. afsnit 5.4, hvor det netop er gennem samfundet at der skabes en *rettethed*, som forudsætning for udformningen af dettes vilje. Altså kan man beskrive det således, at ved et positivt fordrende samfund, vil denne vilje være af en positivt fordrende karakter.

11 Analyse af problemstillinger

De næste underafsnit, vil belyse borgerinddragelsen fra fire forskellige stadier, og på den måde opstille en trin-for-trin metode, til hvordan en given kommune henholdsvis kan overveje, om forudsætningerne til borgerinddragelse eksisterer, hvordan kommunen formår at inddrage borgere, hvordan de opnår den *gode borgerinddragelse* og slutteligt, hvordan borgerne efter endt sammenspil med kommunen, fortsat kan påvirke deres nære og lokalsamfund i en positiv forstand. På denne måde konkretiseres ovenstående teori, til den virkelige verden, og de dannelsesmæssige aspekter af borgerinddragelsen bliver for alvor anskueliggjort.

11.1 Forudsætning for den gode borgerinddragelse

Før en kommune overhovedet kan overveje at inddrage borgere, bør man overveje hvilket samfund, borgerne befinder sig i. Jf. afsnit 6.1 blev det forklaret, hvordan der er en række *goder* i livet, som individet først måtte besidde, for at kunne stræbe efter eudaimoni. Dette kan illustreres ved brug af en stige, hvor der ikke kan springes trin over, i vejen mod at nå toppen. Derfor er det nødvendigt, at man er tilstrækkeligt langt oppe på stigen, inden eudaimoni kan søges som det næste mål. Hvis en borger eksempelvis ikke havde nogle venner, som en af de *goder* Aristoteles arbejder med, ville borgerens fokus være, at skaffe disse, som næste trin på stigen. Forestiller man sig, at en sådan borger, blev inddraget i et kommunalt projekt, hvor borgeren så udnytter sin funktion i kommunen som middel, til at eksempelvis indfri denne *gode*, at få venner, ville det ikke være muligt at opnå eudaimoni, og meget problematisk at opnå den bæredygtige dannelse, da engagementet for at få venner ville være større.

Derfor, er det en nødvendighed, for at opnå god borgerinddragelse, at skabe et miljø, der kan bidrage til, at den pågældende borger gennemgår en bæredygtig dannelse. Jf. afsnit 6.1, er det netop en nødvendighed at det miljø og samfund den enkelte borger lever i og kommer fra, er vellykket. Ydermere, er den enkelte borgers erfaringsgrundlag og hans forståelse, eller blot en åbenhed, for de antropocæne vilkår centralt. Det er selvsagt, at hvis en borger bliver inddraget, som skråsikkert besidder grundlæggende holdninger, som strider imod det kommunale projekts formål, vil det umiddelbart være en stor hindring for begge parter. Dog kunne der opstå, qua den herredømmefri samtale jf. afsnit 10.2.3, gensidig forståelse, som kan bidrage til yderligere, ny viden.

11.2 Hvordan inddrager man borgeren?

Når en kommune har foretaget sig ovenstående analyse af sit lokalsamfund, og ud fra dette kan fastslå, at der er mulighed for at opnå god borgerinddragelse, kan kommunen påbegynde næste fase. I denne fase, skal kommunen formå at inddrage borgerne, på en hensigtsmæssig måde. Til at gøre dette, er der igennem afhandlingen blevet fundet frem til følgende to konkrete metoder:

Ved brug af metode et, skal kommunen forsøge at vække borgernes egentlige interesse. Først skal kommunen finde en kanal, til deres opsøgende arbejde. Dette kan eksempelvis ske igennem kampagner, som borgerne kan opleve i deres byrum, eller endda på fjernsyn, alternativt kan kommunen også afholde opsøgende borgermøder og workshops, disse kræver dog at kommunen med

sikkerhed ved, at nogle borgere vil opsøge dette. Når kanalen er udvalgt, skal det besluttes hvilke virkemidler der skal tages i brug, for at skabe interesse.

Et eksempel, qua tidligere redegjorte begreb agrarianism i afsnit 7, kunne være, at virkeliggøre borgernes forståelse af den antropocæne tidsalder. Dette kunne eksempelvis ske, ved hjælp af kunststillinger med plastik opsamlet fra verdenshavene. Igennem en sådan udstilling, ville borgeren stå ansigt til ansigt, med konsekvenserne af den levevis borgeren muligvis selv udlever, og hvis kommunen dér formår at skabe kontakt, og konkretisere, hvordan netop denne borger kan hjælpe på problemet, er der gode muligheder for hensigtsmæssigt at inddrage borgeren. Fordelen ved, at kommunen i stedet vælger den mere traditionelle metode, at afholde borgermøder, er, at de borgere som møder op, allerede har truffet beslutningen om at deltage i mødet, hvilket allerede kan ses som et tegn på interesse. En anden fordel er, at de kommunale medarbejdere og projektlederne kan se borgerne i øjnene, og at borgeren ligeledes kan se dem i øjnene, og der herved er mulighed for åben dialog, som kan bidrage med generel viden og afmystificering af kommunale projekter sat processer.

Metode to har økonomien for øje som lokkemiddel, og kommunen skal her vække borgerens *økonomiske* interesse. Det kan eksempelvis være igennem opsøgende arbejde, hvor borgere får tilbudt medejerskab af en vindmølle, som beskrevet i afsnit 10.1, til en favorabel pris. Et andet eksempel kunne være, når staten udlodder en præmiesum ved udskiftning af oliefyr til eksempelvis jordvarme eller ved den såkaldte *grønne BoligJobordning*, hvor der gives håndværkerfradrag til energiforbedringer af huse.

Denne metode, vil i denne afhandlings kontekst, ikke vurderes som *den gode metode*, dog anerkendes den som en metode, der giver mulighed til *nogen* forandring, blot ikke én som skaber basis for den bæredygtige dannelse jf. afsnit 9.2, samt underafsnit. Dette skyldes den tidligere redegjorte teori i afsnit 10.3, hvor det igennem Schwartz' forskning tydede på, at de økonomiske incitamenter ikke ville medføre lige så oprigtigt et engagement, som det sociale incitament. Derfor kan de økonomiske incitamenter kan være med til at fremme nogen udvikling, men det kan på lige vis stå som en hindring, ved at agere som afladskøb. Hvis ikke borgernes egentlige interesse kan vækkes, kan det naturligvis stå som en *nødløsning*, for at fremme *bare lidt* bæredygtig omstilling.

11.3 Den gode borgerinddragelse – hvordan?

Når kommunen har formået at vække interessen hos borgeren, skal den også formå at bibeholde det. Derudover, er det vigtigt at kommunen sørger for at få det bedste ud af borgeren, og på samme vis påvirker, eller koordinere, borgeren således, at borgeren kan opnå den bæredygtige dannelse.

Det som står mest centralt i samarbejdet med borgeren, er at kommunen skal formå at udnytte, udvikle samt udvide det allerede eksisterende erfaringsgrundlag, som borgeren kommer med, i kombination med kommunens eget. Den måde, borgeren på normalvis har oplevet eksempelvis energisektoren, kan bidrage med nye informationer, for de medarbejdere som kan udnytte de informationer, til at optimere deres arbejdsplads. Og igen kan der drages

paralleller til agrarianism og opgøret med fremmedgørelsen jf. afsnit 7.1, for i mødet med kommunen anskuer borgeren de problemer, som borgeren oplever med kommunen fra et nyt perspektiv. På denne måde, drager begge parter hurtig og umiddelbar fordel af hinanden.

Udover borgerens erfaringsgrundlag, er dialogen stadig det bedste middel, til at indfri den gode borgerinddragelse. De fleste mennesker, har sikkert mærket på egen krop, hvor meget viden der kan gå tabt på grund af dårlig kommunikation, så derfor er det uhyre vigtigt at kommunen prioriterer dette, og formår at lytte til, samt besvare, alle tænkelige spørgsmål. Kommunen kan altså vinde meget, ved at inddrage borgere, især når borgeren føler sig anerkendt og har fået afmystificeret kommunens projekter og processer. Når kommunen og borgeren når til dette punkt, kan kommunen for alvor drage gavn af borgeren, da den egentlige bæredygtige dannelse kan udfolde sig.

Det er væsentligt, at kommunen i sin koordinerende rolle over for borgeren er besiddende af et afvejende, beslutningsbestemmende og situationsbetinget værktøj, som *phronesis*. Dette skal naturligvis ikke forstås således, at en hel kommune i sin abstrakte, ikke-fysiske form, kan besidde *phronesis*. Men de pågældende medarbejdere, som arrangerer og formidler kontakt med de inddragede borgere, bør have kendskab til, og forsøge at udøve *phronesis*, i deres samvær med borgeren, hvis de da ønsker at borgeren skal dannes. Det optimale ville selvsagt være, hvis disse medarbejdere besad *excellence of character*, i en sådan grad, at dette vil påvirke borgeren. Idealet for den bæredygtige dannelse, som ideelt set udspringer af den gode borgerinddragelse, er at borgeren bliver en form for *gebildet*, og kan se sig selv ud fra det universelle, hvor det universelle skal forstås som alternative handlemuligheder, jf. afsnit 5.2. Dog skal *phronesis* ligeledes spille ind, som en del af det ønskværdige resultat, da borgeren skal formå at benytte *phronesis*, på samme vis, som de medarbejdere der har den koordinerende rolle i kommunen, ideelt set, formåede at gøre det. Her kan man vende blikket tilbage til afsnit 6.3, hvor der ud fra Aristoteles, forklarer hvordan drengebørn kan påvirkes i en sådan grad af deres familie, at de automatisk opnår *the natural virtues*. Disse står som et udgangspunkt, til egen refleksiv selvvirksomhed, og derved potentielt set, tilegnelsen af *de højeste dyder* og *phronesis*.

11.4 Det hermeneutiske aspekt efter endt borgerinddragelse

Efter et forløb, med engagerede inddragede borgere i et kommunalt projekt, hvor det lykkedes at opnå den gode borgerinddragelse, skal borgerne stadig anses for at være en ressource for kommunen. Hvis borgeren formåede at indgå i en bæredygtig dannelsesproces, kan denne borger indtage rollen som koordinator omkring sine nære. Dette vil ske automatisk, da en sådan dannelse uundgåeligt indtager sig på flere måde, i borgerens hverdag. Det kan opleves ned til de helt små ting, som eksempelvis ikke at smide brugte batterier i skraldespanden. Samtidig har kommunen glædeligt benyttet sig af borgerens erfaring, og er nu godt rustet til næste projekt, hvor inddragede borgere skal medvirke. Her bliver der hermeneutiske aspekt tydeliggjort, da det er en konstant proces, som bliver stærkere af hver *erfaringsrunde*.

Qua sensus communis jf. afsnit 5.4, kan kommunen på denne måde, *sprede frø* rundt omkring, i de mindre fællesskaber, som automatisk påvirker deres fællesskab på en ønskværdig og bæredygtig måde, hvilket kan være et led i at fremme bæredygtig omstilling. I det bedst tænkelige scenarie, ville man i et afgrænset fællesskab som en kommune nu engang er, ende med en stor bestanddel af borgerne, som havde gennemgående kendskab til kommunens mål, projekter og processer.

12 Konklusion

I dette konkluderende afsnit, vil opgavens problemformulering blive besvaret, ud fra afhandlingens relevante teori. Problemformuleringen lyder som følgende:

I hvilket omfang kan borgerinddragelse, med udgangspunkt i erfaringer fra Hjørring Kommune samt projektet Et Energisk Nordjylland, være med til at skabe dannelse, på en sådan måde at det kan fremme bæredygtig omstilling?

Hjørring Kommune samt projektet Et Energisk Nordjylland, biddrog i afhandlingen med både positive, såvel som negative erfaringer, om borgerinddragelse. Disse erfaringer har sat afhandlingens fokus i et praktisk perspektiv, således at afhandlingens konklusion, for så vidt muligt, ikke er præget af en naivitet, da den gode borgerinddragelse, naturligvis kræver en del ressourcer. Erfaringer fra Hjørring Kommune samt projektet Et Energisk Nordjylland, viser at en god dialog, tidligt i borgerinddragelsesprojekter kan være med til at delagtiggøre borgere, på sådan vis, at disse føler sig involverede og herved får mulighed for at tilegne sig erfaring.

Ved hjælp af Gadammers begreb *bildung*, kan man sætte konkrete idealer op, for et muligt eksempel på en hermeneutisk dannelsesstrategi, i et borgerinddragelses regi, baseret på disse førnævnte erfaringer. Det mest relevante i denne afhandling, har umiddelbart været, at kunne se de universelle handlemuligheder der ligger indlogeret i *bildung*. Disse universelle handlemuligheder, synes især relevante set i perspektiv til forståelsen, af *det antropocæne*. Den antropocæne tidsalder og de antropocæne vilkår, står som en forståelsesmæssig ramme, hvorved der kan dannes et fælles blik for, den skadelige miljøpåvirkning, som resultat af menneskelig ageren. Dette kombineret med *bildung*, vurderes som ideelt set, givende en bæredygtig dannelse, der står som en moralsk lodstok for borgeren, i at handle på en mere miljøvenlig vis og derved fremme bæredygtig omstilling.

Phronesis er i denne sammenhæng en væsentlig faktor, som et situationsbestemt afvejende værktøj. Hvoraf der bør være et element som dette, i enhver dannelsesproces, der kan foranledige en hensigtsmæssig afvejning det *sande mål* og *rette begær*, således at handlekunsten ikke skal stå alene, i en sådan forstand, at individer kan handle uhensigtsmæssigt i forhold til det fælles gode. Derudover kan alle mennesker, stræbe efter idealet eudaimonia, hvilket borgerinddragelse på sin vis, kan hjælpe med, qua råderummet hvori udøvelsen af dyderne er muliggjort.

Forståelsen af agrarianism, bidrager med en parallel til energiproduktion, der kan være med til at virkeliggøre borgernes forståelse af den antropocæne tidsalder, ved at fordre et møde hermed.

Ud fra de forskellige tilgange til borgerinddragelse, har denne afhandling udpeget nogle aspekter som især kan lede til, hvad der vurderes i denne afhandling som, *den gode borgerinddragelse*. Dermed ikke sagt, at andre tilgange ikke også kan være lukrative, dog ligger de uden for denne afhandlings ideal. Her

kan igen nævnes *det økonomiske incitament*, da afhandlingens ideal om den bæredygtige dannelse, i særdeleshed ikke harmonerer med denne tilgang. Ved at opstille en metodisk tilgang opdelt i fire stadier, er der blevet konkretiseret en handlingsplan, for hvordan og på hvilken vis, en kommune eksempelvis kan iværksætte borgerinddragelse, med fokus på dannelse som et middel, til at fremme bæredygtig omstilling. Ideelt set, kan borgerinddragelse ud fra denne metode, stå som en væsentlig kilde, til at fremme dannelse, i en sådan forstand, at det medvirker til at fremme bæredygtig omstilling.

13 Litteraturliste

Aristotle., Rowe, C. & Broadie, S. (2002) *Nicomachean ethics*. Oxford New York: Oxford University Press

Arler, F. & Hvelplund, F. (2015) *Demokrati og bæredygtighed. Energiområdet som case*. I Arler, F., Mosgaard, M. A. & Riisgaard, H. (ed.), *Bæredygtighed : Værdier, regler og metoder*. Århus Universitetsforlag

Arler, F., Mosgaard, M. & Riisgaard, H. (2015) *Bæredygtighed : værdier, regler og metoder*. Aarhus Universitetsforlag

Bohman, J. & Rehg, W. (2014) *Jürgen Habermas*. I Zalta, E. N. (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2014 edition) (Sidst tilgået d. 9. maj på <http://plato.stanford.edu/archives/fall2014/entries/habermas/>)

Crutzen, P. J., Schwärgerl, C. (2011) Living in the Anthropocene: Toward a New Global Ethos. *Yale environment 360* (Sidst tilgået d. 18. maj 2016 på http://e360.yale.edu/feature/living_in_the_anthropocene_toward_a_new_global_ethos/2363/)

Crutzen, P. J. & Stoermer, E. F. (2000) *The "Anthropocene"* Global Change Newsletter No. 41: 16-18 (Sidst tilgået d. 10. maj 2016 på <http://www.igbp.net/download/18.316f18321323470177580001401/1376383088452/NL41.pdf>)

Dryer, D. P. (1983) *Aristotle's conception of "Orthos Logos"*. *The Monist* 66. Oxford University Press: 106-19 (Sidst tilgået d. 5. maj 2016 på <http://www.jstor.org/stable/27902790/>)

Gadamer, H. G. (2004) *Truth and Method*. Continuum

Hjørring Kommune (2012) *Bæredygtig Energi – Vejen til grøn vækst*. Udarbejdet i samarbejde med PlanEnergi (udgivelsen er ikke længere tilgængelig online men kan tilsendes, hvis dette ønskes)

Hursthouse, R. (2013) *Virtue Ethics*. I Zalta, E. N. (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2013 edition) (Sidst tilgået d. 18. maj 2016 på <http://plato.stanford.edu/archives/fall2013/entries/ethics-virtue/>)

Jeppesen, M. H. & Kristensen J. E. (2002) *Den tyske Bildung og græciteten som forbillede*. I Johansen M. B. (ed.), *Dannelse*. Aarhus Universitetsforlag

Kraut, R. (2016) *Aristotle's Ethics*. I Zalta, E. N. (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2016 edition) (Sidst tilgået d. 20. maj på <http://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/aristotle-ethics/>)

Langseth, J. (2008) *Wittgenstein's Account of Rule-Following and Its Implications*. Stance, Vol. 1, April 2008: 38-43

Nielsen, P. (2015) *Drejeborg for Kommunal Vindmølleplanlægning*. Projekt 'Et Energisk Nordjylland', støttet af Energistyrelsen. (Sidst tilgået d. 26. maj 2016 på http://www.rn.dk/~media/Rn_dk/Regional%20Udvikling/Regional%20Udvikling%20sektion/Erhverv%20og%20innovation/Energisk_Nordjylland_rapport_vindmoelledrejebog.ashx)

Russel, D., C. (2014) *Phronesis and the Virtues*. I Polansky, R. (ed.), *The Cambridge Companion to Aristotle's Nicomachean Ethics*. Cambridge University Press

Schwartz, B. (2012) *Crowding Out Morality: How the Ideology of Self-Interest Can Be Self-Fulfilling*. Hanson, J. & Jost J. (ed.), *Ideology, Psychology, and Law*. Oxford University Press

Steffen, W., Grinevald, J., Crutzen, P. & McNiell, P. (2011) *The Anthropocene: conceptual and historical perspectives*. *Philosophical Transactions: Mathematical, Physical and Engineering Science*, Vol 369, No. 1938: 842-867 (Sidst tilgået d. 10. maj på <http://www.jstor.org/stable/41061703/>)

Thompson, P. (2010) *The agrarian vision sustainability and environmental ethics*. University Press of Kentucky

Thompson, P. (2012) *Nature, Politics and the Philosophy of Agriculture* I Kaplan D. M. (ed.), *The Philosophy of Food*. University of California Press

Wittgenstein, L. (1958) *Philosophical Investigations*. Basil Blackwell